

*Албер Каму*  
СТРАНАЦ

*Албер Ками*  
СТРАНАЦ

*Издавач:*  
ПРИМА  
издаваштво и дистрибуција  
Горњи Милановац

*За издавача:*  
Дарко Вукашиновић

*Уредник:*  
Драгутин Петронијевић

*Превео:*  
Гордана Милинковић

*Штампа:*  
Lenex, Г. Милановац

*Тираж:*  
500 примерака

CIP - Каталогизација у публикацији  
Народна библиотека Србије, Београд

821.133.1-31

КАМИ, Алберт, 1913-1960

Странац / Алберт Ками ; [превела Гордана Милинковић].

- Горњи Милановац : Прима, 2011 (Горњи Милановац :

Lenex). - 80 стр. ; 21 cm

Насл. изворника: L'Étranger / Albert Camus.

- Тираж 500.

ISBN 978-86-6249-015-5

COBISS.SR-ID 186359820

*Албер Каму*

# СТРАНАЦ

ПРИМА

издаваштво и дистрибуција  
Горњи Милановац, 2011.



## ПРВИ ДЕО

### I

Мајка ми је данас умрла. А можда и јуче, не знам. Примио сам телеграм из дома стараца: “Мајка умрла. Сахрана сутра. С особитим поштовањем.” Међутим, то ништа не значи. Можда је то било и јуче.

Дом стараца налази се у Маренгу, осамдесет километара од Алжира. Поћи ћу аутобусом у два сата и стићи у току поподнева. Тако ћу моћи да чувам покојницу, а вратићу се сутрадан увече. Замолио сам газду да ми да два дана одсуства, што ми у оваквом случају није могао одбити. Па ипак, он није био задовољан, иако сам му рекао: “Није моја кривица.” Ништа ми није одговорио. Помислих да није требало да му то кажем. Уосталом, нисам имао зашта да му се извињавам. У ствари, требало је да ми изрази саучешће. Вероватно ће то учинити прекосутра кад будем у жалости. За сада ми се чини као да ми мајка није умрла. После сахране, напротив, биће то готова ствар и све ће добити званичнији изглед. Пошао сам аутобусом у два сата. Било је врло топло. Ручао сам, по обичају, у ресторану код Селеста. Сви су ме много жалили, а Селест ми рече: “Мајка је једна.” Кад пођох, испратише ме до врата. Био сам мало збуњен, јер је требало да одем до Емануела и од њега узајмим црну кравату и траку за рукав. Њему је пре неколико месеци умро ујак.

Трчао сам да на време стигнем на аутобус. Од те журбе и трчања, као и од труцкања у колима, мириса бензина и блештавог треперења пута и неба, од свега тога сам задремао. Проспавао сам скоро читаву возњу. Кад сам се пробудио, био сам наслоњен уз неког војника који ми се смешкао и који ме упита долазим ли издалека. Рекох “да”, да не бих више разговарао.

Дом стараца налази се два километра од села. Тај пут прешао сам пешице. Хтео сам одмах да видим мајку. Али вратар ми рече да треба да се видим с управником. Пошто је био заузет, мало сам причекао. За све то време вратар је говорио, а потом сам видео управника: примио ме је у својој канцеларији. Био је то старчић с Легијом части. Погледа ме својим светлим очима. Потом ми стеже руку и задржа је тако дуго да управо нисам знао како да је повучем. Погледа у досије и рече: “Госпођа Мерсо дошла је овамо пре три године. Били сте јој једини ослонац.” Помислих да ми нешто пребацује и почех да му објашњавам. Он ме прекиде: “Не треба, драго дете, да се правдате. Прочитао сам досије ваше мајке. Ви нисте могли да подмирите све њене потребе. Била јој је потребна неговатељица. Ваша зарада је мала. И све у свему, овде је била срећнија.” Рекох: “Тако је, господине управниче.” Он додаде: “Знате, овде је имала пријатеље, своје вршњаке. Њих је, као и њу, интересовала само прошлост. Ви сте млади и мора да јој је с вама било досадно.”

То је била истина. Кад је била код куће, мајци је време пролазило у том да ме ћутке прати очима. Првих дана свог боравка у дому често је плакала. То је било из навике. Неколико месеци касније, она би плакала да су је одвели из дома. И то опет по навици. То је био, поред осталог, један од разлога што последње године нисам тамо скоро ни одлазио. Сем тога, изгубио бих недељу, не рачунајући напор да идем на аутобус, купујем карте и путујем два сата.

Управник је и даље говорио. Али ја га скоро нисам слушао. Затим ми рече: “Претпостављам да желите да видите мајку.” Устадох без речи. Он пође испред мене ка вратима. На степеницама ми објасни: “Пренели смо је у нашу малу мртвачницу. Да се остали не узбуђују. Увек кад неки пансионер умре, остали су два до три дана узнемирени. То отежава службу.” Прошли смо кроз двориште у коме је било много стараца који су ћеретали. Док смо пролазили, они су ућутали.

Иза наших леђа, разговори су поново оживели. Човек би помислио да то мали папагаји торочу. На вратима једне

омалене зграде управник ме остави. “Напуштам вас, господине Мерсо. Стојим вам на располагању у својој канцеларији. У начелу, сахрана је одређена за десет сати. Мислили смо да ћете на тај начин моћи да чувате покојницу. Још нешто: ваша мајка, канда је изражавала жељу својим друговима да буде сахрањена по верском обреду. Предузео сам све што је потребно. Желео сам само да вас о томе обавестим.” Захвалих му. Мада није била безбожница, никада за живота мајка није мислила на веру. Уђох. Била је то врло светла, бело окречена дворана, покривена шареним стаклом. У њој је било столица и ногара у облику слова Х. На двама у средини налазио се поклопљен мртвачки сандук. Видели су се само овлаш утакнути сјајни завртњи, који су се истицали на даскама премазаним мрком бојом. Поред сандука стајала је болничарка — Арапкиња, у белој одећи са свиленом марамом живих боја на глави.

У том тренутку појави ми се иза леђа вратар. Мора да је трчао. Мало је муцао: “Покрили смо је, али треба само да одврнем завртње да бисте је могли видети.” Приближи се сандуку, али ја га зауставих. Рече ми: “Нећете?” — Одговорили: “Не.” — Он застаде, ја се застидех, јер осетих да није требало да му то кажем. Одмах затим погледа ме и упита: “Зашто?” — али не пребацујући ми, већ као да се за нешто распитује. Одговорих: “Не знам.” Сучући свој бели брк, рече не погледавши ме: “Разумем.” Имао је светлоплаве очи и мало црвенкасту боју лица. Даде ми столицу, а сам седе мало иза мене. Неговатељица устаде и упути се према излазу. У том тренутку вратар ми рече: “Она има рак.” Како нисам разумео, погледах болничарку и приметих да испод очију има завој који јој је био обавијен око главе. У висини носа завој је био плоснат. На лицу јој се видео само бели завој.

Кад она изађе, вратар рече: “Оставићу вас сама.” Не знам какав покрет учиних, али он оста стојећи иза мене. Сметало ми је ово присуство иза леђа. Просторија је била пуна благе светлости предвечерја. Два стршљена зујала су око шарених стакала. Не окрећући се према њему, упитах вратара: “Јесте ли

већ дуго овде?” Одмах ми одговори: “Пет година” — као да је већ одавно очекивао ово питање. Затим је много ћаскао. Врло би се зачудио да му је неко некад рекао да ће завршити као вратар дома стараца у Маренгу. Имао је шездесет и четири године и био из Париза. Упадох му у реч: “Ви нисте одавде?” Тада се сетих да ми је пре но што ме је одвео управнику говорио о мајци. Рекао ми је да би је требало брзо сахранити, јер је у равници топло, нарочито у овом крају. И тада ми је казао како је живео у Паризу и како му је било тешко да га заборави. У Паризу човек остаје са покојником три, каткада и четири дана. Овде за то нема времена, човек се још није ни снашао, а већ мора да јури за мртвачким колима. На то му је жена рекла: “Ћути, о тим стварима не треба да говориш господину.” Старац је поцрвенео и замолио да му опростим. Умешао сам се и рекао: “Ма не, ма не.” Сматрао сам да је то што је причао истинито и занимљиво.

У малој мртвачници сазнао сам да је у дом стараца дошао као пуки сиромаш. Пошто се осећао здрав, понудио се за вратара. Рекох му да је он, у ствари, исто што и остали. Рече ми да није. Био сам већ раније изненађен кад је говорио “они”, “остали”, ређе “старци”, говорећи о осталима од којих неки нису били старији од њега. Разуме се, то није била иста ствар. Он је био вратар, и у извесној мери имао је неко преимућство над њима.

У том тренутку уђе неговатељица. Одједном се смркло. Ноћ се врло брзо згуснула изнад шареног стакленог крова. Вратар окрену прекидач и изненада ме заслепи млаз светлост!. Позва ме у трпезарију на вечеру. Нисам био гладан. Понуди ми шољу беле кафе. Како много волим белу кафу, прихватих понуду и он се за тренутак врати с послужавником. Попих је. Тада пожелех да пушим. Био сам неодлучан, јер нисам знао да ли то могу учинити пред мајком. Размислио сам, то није било важно. Понудио сам вратару цигарету и запалисмо.

Одједном ми рече: “Знате, пријатељи ваше госпође мајке такође ће доћи да је ноћас чувају. Такав је обичај. Треба да донесем столице и црну кафу.” Упитах га да ли се може



угасити једна сијалица. Замарао ме је блесак светлости на белим зидовима. Одговори ми да не може. Инсталација је тако уређена: све или ниједна. Нисам се више освртао на њега. Он изиђе, врати се и распореди столице. На једну, око ибрика с кафом, поређао је шољице. Затим седе према мени, с друге стране мајке. Окренута леђима, неговатељица је такође стајала удно просторије. Нисам видео шта ради. По покретима руку, мислио сам да плете. Било је тихо, кафа ме је загрејала, а кроз отворена врата улазио је мирис ноћи и свећа. Мислим да сам мало задремао.

Неко шуштање ме пробуди. Кад отворих очи, просторија ми се учини још блештавија од белине. Преда мном није било ни сенке, и свака ствар, сваки угао, све кривине оцртавале су се с јасноћом која ми је бола очи. Тог тренутка уђоше мајчини пријатељи. Било их је у свему десетак; нечујно су улазили у ову заслепљујућу светлост. Сели су а да ни једна столица није зашкрипала. Видео сам их тако јасно као што никада никога нисам видео и ниједна појединост на њиховим лицима или на њиховој одећи није избегла моме оку. Међутим, нисам их чуо, и једва сам поверовао у њихово постојање. Скоро све жене носиле су прегаче, а трака која им је стезала струк истицала је још више њихов испупчени трбух. Никада још нисам запазио колики трбух могу имати старе жене. Скоро сви мушкарци били су врло мршави и носили су штапове. Запрепастих се што им на лицима не видех очи, већ сарно неко мутно светлуцање у сплету бора. Кад су сели, већина ме је посматрала и снебивајући се климала главом, усне су им биле увучене у безуба уста, тако да нисам знао да ли ме поздрављају или је то рђава навика. Ипак мислим да су ме поздрављали. Тада приметих да су сви сели према мени око вратара и тресли главама. За часак сам имао чудно осећање као да су овде зато да ми суде.

Мало потом једна жена заплака. Налазила се у другом реду, заклоњена једном од својих другарица, па сам је слабо видео. Плакала је јецајући непрестано: чинило ми се као да никад неће престати. Остали, као да је нису чули. Били су

згурени, сетни и тихи. Гледали су у сандук, или у свој штап, или било у шта, али гледали су само у то. Жена је стално плакала. Био сам врло изненађен, јер је нисам познавао. Пожелео сам да је више не чујем. Па ипак, нисам имао смелости да јој то кажем. Вратар се нагну према њој и нешто јој рече, али она одмахну главом мрмљајући и продужи да плаче. Вратар пређе тада на моју страну. Седе поред мене. Не гледајући ме, после дужег времена саопшти ми: “Била је врло одана вашој госпођи мајци. Каже да јој је она била једина пријатељица и да сада нема никога.” Остали смо тако доста дуго. Уздаси и јецаји оне жене постајали су све ређи. Много је шмркала. Најзад ућута. Није ми се више спавало, али сам био уморан и болело ме у крстима. Ћутање свих ових људи сад ми је тешко падало. С времена на време чуо сам неки необичан шум и нисам могао да схватим шта би то могло бити. После дужег времена открио сам да неки од стараца сишу образе изнутра и отуда ово чудно мљацкање. Они то нису примећивали, толико су били обузети својим мислима. Имао сам утисак да ова покојница која је лежала између њих не значи ништа у њиховим очима. Међутим, сада верујем да је то био погрешан утисак.

Сви смо попили кафу којом нас је послужио вратар. Затим се више ничега не сећам. Ноћ је прошла. Сећам се да сам за тренутак отворио очи и спазио да су старци спавали збијени један уз другог, изузев једног који ме је, наслонивши браду на надланице руку којима је чврсто држао штап, упорно посматрао као да је чекао да се пробудим. Затим сам поново заспао. Пробудио сам се јер ме је све више болело у крстима. Кроз шарени стаклени кров дан је почео да продире. Мало касније један старац се пробудио и много је кашљао. Пљубао је у велику коцкасту марамицу и као да се са сваким испљувком нешто у њему откидало. Пробудио је и остале, а вратар им рече да морају да оду. Устадоше. Од пробдеване ноћи лица су им била сива. Излазећи, на моје велико запрепашћење, сви се са мном руковаше, као да нас је ова ноћ у којој нисмо проговорили ни речи још више зближила.

Био сам уморан. Вратар ме одведе у свој стан и тамо се мало дотерах. Поново попих белу кафу која је била врло добра. Кад сам изишао, било је већ свануло. Изнад брежуљака који деле Маренго од мора небо се већ руменело. Са ветром који је дувао изнад њих допирао је мирис соли. Биће леп дан. Одавно већ нисам био у природи и осећао сам како бих, да није било мајке, уживао у шетњи. Чекао сам у дворишту под платном. Удисао сам мирис свеже земље и није ми се више спавало. Мислио сам на колеге из канцеларије. У то време они се спремају на посао: за мене је то увек био најтежи час. Размишљао сам мало о тим стварима, али ме у мислима омете звоно које је zazвонило у самој згради. Изнутра се кроз прозоре чуло неко комешање, затим се све стишало. На небеском своду сунце је мало више одскочило: почело је да ми греје ноге. Вратар прође кроз двориште и рече ми да ме тражи управник. Отишао сам у његову канцеларију. Даде ми да потпишем неколико аката. Приметих да је обукао црни капут и пругасте панталоне. Узе телефонску слушалицу у руку и упита ме: “Намештеници погребног завода су већ неко време овде. Замолићу их да дођу и затворе сандук. Желите ли пре тога да последњи пут видите мајку?” Рекох “не”. Спустивши глас, управник преко телефона нареди: “Фижак, реците људима да могу ићи.”

Затим додаде да ће присуствовати погребу, и ја му захвалих. Седе за свој писаћи сто и прекрсти своје кратке ноге. Напомену да ћемо ја и он бити сами са дежурном болничарком. У начелу, остали не присуствују сахранама. Допуштао им је само да чувају мртве: “Из човечности” — примети. Али, у овом случају, изузетно је одобрио једном старом мамином пријатељу да учествује у пратњи: Томи Перезу. Управник се при том насмеши. Рече ми: “Разуме се, то осећање је мало детињасто. Али он и ваша мајка нису се раздвајали. У дому су се с њима шалили и говорили су Перезу: “То је ваша вереница.” Смејао се. То их је увесељавало. Смрт госпође Мерсо заиста га је дубоко потресла. Сматрао сам да не треба да му ускратим дозволу. Али, по савету лекара који их

обилази, забранио сам му да је јуче чува.”

Прилично дуго смо ћутали. Управник устаде и погледа кроз прозор своје канцеларије, а онда примети: “Ево већ и свештеника из Маренга. Дошао је раније.” Упозори ме да има најмање три четврти сата хода до цркве, која је у самом селу. Сиђосмо. Пред зградом је стајао свештеник са два министранта. Један је држао кадионицу и свештеник се сагну према њему да подеси дужину сребрног ланца. Када и ми дођосмо, свештеник се усправи. Ослови ме са “мој сине” и изусте неколико речи. Потом уђе, и ја пођох за њим.

Одједном приметих да су завртњи заврнути и да се у просторији налазе четири у црно одевена човека. У исто време управник ми речи да кола чекају на путу и чух да свештеник почиње с опелом. Све је потом ишло врло брзо. Људи су пришли ковчегу с покровом. Свештеник, његови пратиоци, управник и ја изађосмо. Пред вратима се налазила нека госпођа, коју нисам познавао: “Господин Мерсо” — рече управник. Нисам чуо госпођино име, само сам разумео да је болничарка одређена за пратњу. Без осмеха, она наклони своје дугуљасто и кошчато лице. Склонили смо се да пропустимо ковчег. Кренули смо за мртвацем и изишли из дома. Пред вратима су стајала кола. Лакована, дугуљаста и сјајна, подсећала су на перницу. Поред њих су се налазили редар погребног завода, смешно одевен човечуљак, и неки старац извештачена држања. Схватио сам да је то господин Перез. Имао је мек пустени шешир округле главе и широка обода (скинуо га је кад је ковчег пролазио кроз врата), одело чије су се панталоне обавијале око ципела и машину од црног штофа, и сувише малу за његову кошуљу с великим белим оковратником. Усне су му подрхтавале испод носа пуног црних тачкица. Из његове седе и танке косе штрчале су необичне клемпаве и неправилне уши, чија ме је као крв црвена боја насупрот бледом лицу запањила. Намештеник погребног завода нам одреди места. Напред је ишао свештеник, иза њега кола. Око њих четири човека. За њима управник, ја и, завршавајући поворку, болничарка у служби и



господин Перез.

На небу је сунце већ увелико сјало. Почело је да притискује земљу, врућина је нагло расла. Не знам зашто смо тако дуго чекали пре него што смо кренули. Било ми је топло у тамном оделу. Ониски старац, који је био ставио шешир, поново га је скинуо. Мало сам се окренуо према њему и посматрао га док ми је управник говорио о њему. Рече ми да су мајка и господин Перез често ишли у шетњу до села у пратњи болничарке. Гледао сам природу око себе. Пролазећи кроз редове чемпреса, који су водили према брежуљцима све до ивице хоризонта, кроз ову црвену и зелену земљу, поред ретких кућа које су се јасно оцртавале — разумевао сам мајку. Вече је у овом крају морало бити неки тужни одмор. Од сунца које је данас јако пржило подрхтавао је читав пејсаж, тако да је и он постајао нечовечан и суморан.

Кренусмо. Приметих да Перез мало храмље. Кола су се кретала све брже и старац је заостајао. Један од оних који су ишли поред кола такође је био заостао и сада је корачао упоредо са мном. Запрепастила ме брзина којом је сунце одскочило на небу. Приметио сам да су већ давно у пољу зујали инсекти и пуцкетала трава. Зној ми је облио лице. Пошто сам био гологлав, хладио сам се марамицом. Намештеник погребног завода рече ми нешто што нисам чуо. У исто време брисао је лубању марамицом коју је држао у левој руци, подижући десном руб качкета. Рекох му: “Шта?” Он понови показујући на небо: “Ала пече.” Рекох: “Да.” Мало касније ме упита: “То је ваша мајка?” Поново рекох: “Да.” “Је ли стара?” Одговорих: “Па тако”, јер нисам знао тачно њене године. Потом ућута. Окренух се и спазих старог Переза педесетак метара иза нас. Зурио је и махао шеширом у руци. Погледах такође управника. Корачао је достојанствено, одмерених покрета. Неколико капи зноја блистало му је на челу, али он их није брисао.

Чинило ми се да погребна поворка нешто брже одмиче. Око мене увек исто осветљено и сунцем обасјано поље. Блештање неба било је неподношљиво. Неко време пролазили

смо делом друма који је недавно био поправљен. Асфалт се топио на сунцу. Ноге су у њега упадале и остављале траг у његовој сјајној смеси. Изнад кола кочијашев шешир код куване коже као да је био умочен у ово црно блато. Осећао сам се скоро изгубљен између плавог и ведрога неба и монотоније ових боја, лепљиве црне боје напрслог асфалта, тамноцрних одела и црно лакованих кола. Све то, сунце, мирис коже и коњске балеге, мирис лака и тамјана, умор од бесане ноћи — мутило ми је поглед и мисли. Још једном сам се осврнуо: учини ми се да је Перез, изгубљен у измаглици јаре, врло далеко, а потом га више нисам видео. Очима сам га тражио и спазио како је скренуо с пута и ударио преко поља. Приметио сам такође да пут испред мене вијуга. Било ми је јасно да је Перез, који је добро познавао овај крај, кренуо најкраћим путем како би нас достигао. На окуци нам се придружио. Затим смо га опет изгубили. Поново је ударио преко поља, и тако неколико пута. Осећао сам како ми крв бије у слепоочницама. После тога све се одиграло брзо, сигурно и природно, тако да се ничега више не сећам. Само једне ствари: улазећи у село, болничарка из пратње ме ослови. Рече ми: “Ако идеш полако, можеш добити сунчаницу; ако сувише журиш, ознојиш се и у цркви те ухвати грозница.” Имала је необичан глас, мелодичан и дрхтав, који није одговарао њеном лицу. Била је у праву. Није било другог излаза. Задржао сам у сећању још неколико слика тога дана: Перезово лице, на пример, када нас је последњи пут сустигао крај села. Од узбуђења и бола блистале су му на лицу крупне сузе. Али због тога су се заустављале. Сириле су се, стизале једна другу и стварале неку врсту сјајне водене површине на измученом лицу. Било је и других слика: црква и сељаци на плочницима, црвени здравци на гробовима, Перезова несвестица (рекло би се растављена лутка), као крв црвена земља која се котрљала по мамином ковчегу, бело корење које се с њом мешало, затим људи, гласови, село, чекање пред кафаном, непрестано брујање мотора и моја радост кад је аутобус ушао у млазеве алжирске светлости и кад сам помислио да ћу лећи и спавати дванаест сати.

## II

Пробудивши се, схватио сам зашто је мој послодавац био незадовољан кад сам од њега тражио она два дана одсуства: данас је субота. На то сам тако рећи заборавио, али устајући, ова ми мисао паде на ум. Газда је, сасвим разумљиво, мислио да ћу са недељом имати четири дана одсуства. И то му није било драго. Али, с једне стране, није била моја кривица што је мајка сахрањена јуче уместо данас, а с друге стране, суботу и недељу бих имао у сваком случају. По себи се разуме да ме то не спречава да потпуно разумем свог послодавца.

С муком сам устао, јер сам био уморан од јучерашњег дана. Док сам се бријао, питао сам се шта да радим, и решио сам да идем на купање. Узео сам трамвај да бих отишао до купалишта у луци. Тамо сам скочио у увалу. Било је много младих људи. У води затекох Марију Кардону, бившу дактилографкињу у мојој канцеларији, коју сам у оно време прижељкивао. Верујем да је и она мене.

Али брзо је отишла и нисмо имали времена. Помогох јој да се попне на бову и при том покрету додирнух јој овлаш груди. Био сам још у води кад је она већ потрбушке лежала на бови. Окрену се према мени. Кроз косу која јој је падала на очи она ми се смешила. Попео сам се поред ње на бову. Било је лепо и као у шали забацио сам главу и ставио је на њен трбух. Ништа ми није рекла, и тако сам остао. Цело небо било ми је пред очима. Било је плаво и позлаћено. Под потиљком сам осећао Маријин трбух како се лагано диже и спушта. Упола успавани, остали смо дуго на бови. Кад је сунце сувише припекло, скочила је у воду и ја сам пошао за њом. Стигао сам је, обавио руком око паса и тако смо заједно пливали. И даље се смејала. Док смо се на кеју сушили, она ми рече: “Поцрнела сам више него ти.” Упитах је да ли би хтела вечерас да иде у биоскоп. Опет се насмејала и рекла да би волела да гледа неки филм са Фернанделом. Кад смо се обукли, зачуди се што ме види са црном краватом и упита ме јесам ли у жалости. Рекох

јој да ми је мајка умрла. Како је хтела да сазна када, рекох јој: “Јуче.” Она мало устукну, али не направи никакву примедбу. Хтедох да јој кажем да то није моја кривица, али се уздржах, јер се присетих да сам то већ рекао газди. То ништа није значило. На сваки начин, неко је увек помало крив.

Увече, Марија је већ све заборавила. Филм је ту и тамо био смешан и, уосталом, заиста глуп. Нога јој је била поред моје. Миловао сам јој груди. Загрлио сам је при крају представе, али невешто. Кад смо изишли, пошла је са мном у мој стан. Кад сам се пробудио, Марија је већ била отишла. Још пре тога ми је рекла како мора да оде до тетке. Сетих се да је недеља, и то ме онерасположи: не волим недељу. Тада сам се окренуо у кревету да бих осетио на јастуку мирис соли који је оставила Маријина коса и спавао сам до десет сати. Потом сам пушио у постељи све до подне. Мрзело ме да као обично ручам код Селеста, јер би ме тамо свашта запиткивали, а ја то не волим. Скувао сам јаја и из истог суда појео их, без хлеба, јер ми га је понестало, а нисам хтео да силазим и да га купујем. После ручка мало сам се досађивао и шврљао по стану. Пријатно је било у њему док је мама била овде. Сада је за мене био сувише велик и требало је да трпезаријски сто пренесем у своју собу. Живим само у овој просторији, између мало поцепаних сламних столица, ормана са пожутелим огледалом, тоалетног сточића и кревета од месинга. Све остало било је запуштено. Касније, да бих нешто радио, дохватио сам неке старе новине и читао. Исекао сам рекламу Крусенових соли и залепио је у стару свеску где остављам ствари које ме интересују у новинама. Опрао сам руке и изишао на балкон.

Моја соба гледа на главну улицу предграђа. Било је лепо поподне. Међутим, плочник је био прљав, пролазници ретки и некуд им се журило. Најпре су се виделе породице које су ишле у шетњу, два дечака у маринском оделу, у кратким панталонама, мало спутани у својим крутим оделима и једна девојчица са великом црвеном машном и црним лакованим ципелама.

Иза њих, мајка, огромна, у смеђој свиленој хаљини и отац,



мали слабашан човек, кога сам знао из виђења. Имао је сламни шешир с равним ободом, лептирмашну и штап у руци. Гледајући га са женом, схватио сам зашто у овој градској четврти говоре да је отмен. Мало касније прођоше неки младићи из предграђа, зализане косе и са црвеним машнама, утегнути у капуте, с извезеном марамицом у џепчићу, у ципелама четвртастог врха. Пошто су пошли тако рано и журили према трамвају смејући се врло гласно, помислих да иду у биоскопе у центру. Иза њих, улица је полако опустела. Представе су, мислим, свуда почеле. На улици су остали само ситни трговци и мачке. Небо је било ведро, али без сјаја, изнад фикуса који су се пружали дуж улице. На плочнику преко пута, продавац дувана изнео је столицу, ставио је испред врата, опкорачио је ослањајући се обема рукама на наслон. Малочас крцати, трамваји су сада били скоро празни. У малој кафани “Код Пјероа”, поред продавца дувана, конобар је чистио струготину у празној сали. Заиста се осећало да је недеља.

Окренуо сам столицу и поставио је исто онако као и продавац дувана, јер сам сматрао да је тако угодније. Попушио сам две цигарете, ушао у собу да узмем парче чоколаде и вратио се да је поједем на прозору. Мало касније небо се натмурило и помислио сам да ће доћи до летње олује. Међутим, постепено се разведрило. Али од пролазног наоблачења што је наговештавало кишу, улица постаде мрачнија. Дуго сам посматрао небо.

У пет сати трамваји су пристизали с буком. У њима су се са стадиона у предграђу враћале гомиле гледалаца, које су висиле по степеницама и оградама. Следећим трамвајима враћали су се играчи, које сам познао по њиховим малим коферима. Урлили су и певали из свег гласа да њихов клуб неће изгубити. Неки су ми махали. Један је чак довикнуо: “Удесили смо их.” А ја сам додао: “Тако је”, потврдивши главом. Потом почеше да пристижу аутомобили у великом броју.

Дан је већ мало одмакао. Изнад кровова небо је постало црвенкасто и са сумраком који се спуштао, улице су оживеле. Шетачи су се враћали малопомало. Познавао сам међу

осталима оног отменог господина. Деца су плакала или молила да их носе. Одмах затим, из биоскопа у четврти излио се талас гледалаца. Међу њима младићи су били живахнији у покретима него обично и верујем да су гледали, неки авантуристички филм. Они који су се враћали из биоскопа у граду стизали су мало касније. Чинило ми се да су озбиљнији. Још су се смејали, али с времена на време су изгледали замишљени и уморни. Задржавали су се на улици, шетајући по плочнику преко пута. Гологлаве девојке из ове градске четврти држале су се за руке. Младићи су се постројили у редове да им препрече пут и добацивали им шале на које су се оне смејале окрећући главу. Многе које сам знао давале су ми знакове.

Одједном се упалише уличне светиљке и од њихова сјаја побледеше прве звезде које засјаше у ноћи. Осетих како ми се замарају очи од посматрања плочника с толиким мноштвом људи и светлости. Влажни плочник блистао је на светлости сијалица, трамваји су, у правилним размацима, бацали свој одсјај на нечију сјајну косу, неки осмех или сребрну наруквицу. Трамваји су потом бивали све ређи, тамна ноћ се спуштала изнад дрвећа и светиљки, градска четврт постепено се празнила, све док прва мачка лагано не пређе поново опустелу улицу. Сетих се да би требало вечерати. Врат ме је мало заболио, јер сам дуго остао наслоњен на столицу. Сишао сам да купим хлеба и паштете, све сам то припремио и појео стојећи. Хтео сам да попушим цигарету на прозору, али било је већ свеже и било ми је мало хладно. Затворио сам прозоре и враћајући се, видех у огледалу део стола на коме је шпиритна лампа стајала поред парчета хлеба. Мислио сам да је прошла још једна недеља, да је мајка сахрањена, да ћу се опет прихватити посла и да се, све у свему, ништа није изменило.

### III

Данас сам много радио у канцеларији. Шеф је био врло љубазан. Упитао ме је да ли сам се много уморио и желео је да зна колико је мајци било година. Рекао сам “око шездесет” да

не бих погрешно, и не знам зашто ми се учинило као да му је лакнуло и да сматра да је та ствар окончана.

Мој сто био је затрпан гомилом товарних листова и требало их је све прегледати. Пре но што сам изишао из канцеларије да одем на ручак, опрао сам руке. У подне много волим овај тренутак. Увече мање уживам у томе, јер је ручник који се употребљава сасвим мокар: преко дана сви су се њиме служили. На ово сам једног дана скренуо пажњу шефу. Одговорио ми је да и он сматра да је тако нешто за жаљење, али да то представља безначајну ситницу. Изишао сам с посла нешто касније, у пола један, с Емануелом који ради у експедицији. Канцеларија гледа на море, и изгубили смо нешто времена Посматрајући теретне бродове у луци усијаној од сунца. Тог часа долазио је и један камион уз тресак ланаца и велики прасак. Емануел ме упита: “Да скочимо у њега” и ја почех да трчим. Утонуо сам у буку и прашину. Ништа више нисам видео и само сам осећао необуздан занос трке усред дизалица и машина, јарбола који су поигравали на хоризонту и трупова бродова дуж којих смо јурили. Први сам се ухватио за ограду и ускочио. Затим сам помогао Емануелу да седне. Били смо задувани, камион је скакао по неравној калдрми кеја, усред прашине и сунца. Емануел се толико смејао да се загрцнуо.

Презнојени стигосмо до Селеста. Он је увек тамо, са својим великим трбухом, кецељом и својим белим брковима. Упита ме: “Како си?” Одговорих му да некако иде и да сам гладан. Јео сам врло брзо и попио кафу. После сам отишао кући и мало одспавао, јер сам попио сувише вина па, пробудивши се, зажелех да једну запалим. Било је касно и потрчах да ухватим трамвај. Радио сам цело поподне. У канцеларији је било врло топло и кад сам увече изишао, био сам срећан што се враћам корачајући полако дуж кеја. Ипак сам се вратио право кући, јер сам хтео да спремим кувани кромпир.

Пењући се мрачним степеницама, сударио сам се са старим Саламаном, суседом из ходника. Био је са својим псом.

Већ десет година виђају их заједно.

Препеличар је имао неку кожную болест, мислим неко запаљење, од кога му је опала сва длака и добио пеге и смеђе красте. Живећи тако с њим, обојица сами у једној собици, стари Саламано био му је најзад потпуно сличан. И он је имао црвенкасте красте на лицу и жућкасте и проређене длаке. А и сам пас био је повијен као и његов господар, имао истурену њушку и издужен врат. Изгледало је као да су исте расе, мада су један другог мрзели. Два пута дневно, у једанаест и у шест сати, стари је водио пса у шетњу. Већ осам година иду увек истим путем. Свако може да их види дуж Лионске улице како пас вуче човека све док се стари Саламано не спотакне. Тада он пса измлати и изгрди. Престрављен пас почиње да се вуче по земљи и пушта да га стари вуче. У том тренутку је ред на старог да га вуче. Кад пас на то заборави, поново повуче господара, и овај га опет туче и грди. Тада се обојица зауставе на плочнику, гледају се, пас са страхом, човек са мржњом. И тако је то сваког дана. Кад пас хоће да мокри, стари га не пушта и повуче га, а препеличар оставља иза себе траг ситних капљица. Ако то учини у соби, следују му батине. Тако то траје већ осам година. Селест увек каже да је то “несрећа”, али у ствари о томе нико ништа не зна. Кад га сретох на степеницама, Саламано је управо грдио пса. Говорио му је “прљавко”, “мрцино”, а пас је цвилио. Рекох му: “Добро вече”, али стари је и даље грдио. На то га упиташ шта му је пас учинио. Не даде ми одговора. Само је грдио: “прљавко”, “мрцино”. Би ми јасно тек кад се сагнуо да му нешто поправи на огрлици. Проговорих гласније. Затим ми, не осврћући се, одговори неком врстом пригушеног беса: “Увек је ту.” Потом оде вукући животињу која је, укрутивши све четири ноге, пустила да је он вуче, али је при том цвилела.

Управо у том тренутку уђе мој други сусед из ходника. У овом крају града говорило се да живи од жена. Кад би га неко упитао шта је по занимању, одговарао би да је “магационер”. Нико га није волео. Али са мном често поразговара и каткада проведе по неки часак код мене, јер га ја слушам. Сматрам да



је оно што каже занимљиво. Немам, уосталом, никаквог разлога да с њим не разговарам. Зове се Ремон Сентес. Омален је, широких плећа и боксерског носа. Увек је беспрекорно одевен. Говорећи о Саламану, он ми рече: “Зар то није несрећа?” Упита ме уједно да ли ми се то гади, али му одговорих: не.

Попесмо се и кад наумих да одем, он ми рече: “Имам код куће кобасица и вина. Да ли бисте хтели да заједно поједемо неко парче?” ... Помислих да у том случају не бих морао да кувам и прихватих. И он има само собу и кухињу без прозора. Изнад кревета виси анђеол од белог ружичастог штука, слике шампиона, и два или три цртежа голих жена. Соба је била прљава, кревет у неред. Најпре упали петролејку, затим из цепа извади завој сумњиве чистоће и преви десну руку. Упитах га шта је то. Рече да је дошао у сукоб с неким типом, који га је изазивао.

“Разумете, господине Мерсо, рече ми, није то због тога што сам рђав, већ што сам прек. Онај ми рече: ‘Сиђи с трамваја ако си мушко.’ Одговорих му: ‘Дед, смири се.’ На ово онај рече да нисам мушко. Тада сиђох и рекох му: ‘Боље би било да ућутиш иначе ћу те удесити.’ Он ми одговори: ‘Шта?’ Тада га звизнух, и он паде. Хтедох да га подигнем. Али, иако на земљи, он ме удари неколико пута ногом. Ударих га тада коленом и двапут песницом. Крв му обли лице. Упитах га да ли је сада задовољан. Рече ми: ‘Да’.” За све то време Сентес је намештао завој. Ја сам седео на кревету. Он ми рече: “Видите, ја то нисам хтео. Он ме је изазвао.” То је била истина, и ја сам то увидео. И онда ми рече да је баш желео да се о том догађају посаветује са мном, да сам ја човек, да познајем живот, да му могу помоћи и да ћемо тада бити добри пријатељи. Ништа не одговорих и он ме поново упита да ли бих хтео да будем његов пријатељ. Рекох му да ми је то свеједно: чинило ми се да је тиме био задовољан.

Извадио је кобасицу, испекао је на тигању, поставио чаше, тањире, прибор за јело и две боце вина. Све је ово радио не говорећи ништа. Затим смо сели. За време јела поче да ми

прича о догађајима из свог живота. С почетка се мало устручавао. Упознао је неку госпођу... “била је, како бих рекао, моја љубавница.” Човек с којим се потукао био је брат те жене. Рече ми да ју је издржавао. Ништа не одговорих, а он ипак одмах додаде да зна шта се све прича у градској четврти, али да му је савест чиста и да је магационер.

“Али да се вратим на своју историју”, рече ми, “приметио сам да ме вара.” Давао јој је довољно да може живети. Сам је плаћао кирију за њену собу и давао јој двадесет франака дневно за храну. “Триста франака соба, шест стотина франака храна, пар чарапа с времена на време — то је око хиљаду франака. Госпођа није радила. Признавала је да је то сасвим у реду, али да с оним што сам јој давао не може да изађе на крај. Међутим, ја сам јој рекао: ‘Зашто не радиш бар пола дана? Прилично би ми помогла за све те ситнице. Овај месец сам ти купио хаљину и мантил, дајем ти двадесет франака дневно, плаћам кирију, а ти поподне пијеш кафу с пријатељицама. Дајеш кафу и шећер. Ја ти дајем новац. Чиним ти добро, ти ми враћаш злим.’ Али, она није радила и стално је говорила да не може с тим изићи, и тако сам приметио да ме вара.”

Затим ми је испричао како је нашао у њеној торби срећку и да му није могла објаснити како ју је купила. Нешто касније нашао је код ње потврду “залагаонице” из које се видело да је заложила две наруквице. Све до тада није знао да те наруквице постоје. “Добро сам видео да ме вара. Тада сам је оставио. Пре тога сам је изударао. Потом сам јој све скресао. Рекао сам јој да је она хтела само да се забавља с оном својом ствари. Како сам јој то рекао, ви разумете, господине Мерсо: ‘Ти не видиш да ти сви завиде на срећи коју ти дајем. Тек касније спознаћеш срећу коју си имала’.”

Пребио ју је намртво. Раније је није тукао. “Тукао сам је, али тако да кажем, нежно. Мало би викала. Затварао сам капке, и то се свршавало као и увек. Сада је озбиљно. Што се мене тиче, нисам је довољно казнио.”

Потом ми је објаснио да због тога треба да се посаветује са мном. Застао је да поправи фитиљ на петролејки која се

димила. Ја сам га непрестано слушао. Попио сам скоро литар вина и оно ми је ударило у главу. Пушио сам Ремонове цигарете, јер својих више нисам имао. Пролазили су последњи трамваји и са собом односили сада већ далеку буку предграђа. Ремон је наставио. Било му је криво “што је још желео да има с њом одношај”. Али хтео је да је казни. Најпре је мислио да је одведе у хотел и да позове полицију за јавни ред и морал да би изазвао скандал, тако да јој дају књижицу проститутке. Затим се обратио својим пријатељима у подземљу. Ништа нису смислили. И како Ремон примети, баш ти много вреди што припадаш подземљу. То им је рекао, и они су му тада предложили да је “обележи”. Па ипак, он то није хтео. Размислиће. Пре тога хтео је нешто да ме пита. Уосталом, пре но што ме упита, хтео је да зна шта мислим о том случају. Одговорих му да ништа не мислим, али да је занимљив. Упита ме да ли мислим да га је варала; мени се заиста чинило да га је варала; затим, да ли сматрам да је треба казнити и шта бих урадио на његовом месту. Рекох да се то никада не може знати, али да разумем што је жели казнити. Попих још мало вина. Он запали цигарету и откри ми своју намеру. Хтео је да јој напише писмо, да је изгрди, али да јој напише и нешто нежно што би је навело да се покаје. Затим, кад се врати, лећи ће с њом и “управо у тренутку кад она треба да сврши”, пљунуће јој у лице и избацити је напоље. Помислих да ће на тај начин бити заиста кажњена. Али Ремон ми рече да се не осећа способан да напише такво писмо и да је мислио на мене да га ја саставим. Како сам ћутао, упита ме да ли би ме мрзело да то одмах учиним, а ја му одговорих да не би.

Пошто попи чашу вина, устаде, одгурну тањире и оно мало хладне кобасице што нам је преостало. Пажљиво је обрисао мушечу на столу. Извади из фиоке ноћног сточића лист коцкасте хартије, жути коверат, малу држаљу од црвеног дрвета и четвртасту мастионицу с љубичастим мастилом. Кад ми рече име жене, видех да је Маварка. Написао сам писмо. Написао сам га помало насумце, али сам се трудио да задовољим Ремона, јер нисам имао разлога да га не

задовољим. Затим сам гласно прочитао писмо. Он ме је пушећи и климајући главом слушао, затим ме замоли да му га поново прочитам. Био је сасвим задовољан. Рече ми: “Знао сам ја добро да ти познајеш живот.” Нисам одмах приметио да ми говори “ти”. Тек кад ми је рекао: “Сад си ми прави пријатељ” то ме је изненадило. Поновио ми је ту реченицу, а ја рекох: “Да.” Било ми је свеједно да ли сам му пријатељ, али он је то изгледа заиста желео. Он затвори писмо, затим пописмо вино. И даље смо, ћутећи, неко време пушили. Напољу је све било тихо, слушали смо како аутомобил пролазећи клизи. Рекох: “Касно је.” И Ремон је тако мислио. Приметио је како је време брзо прошло, и то је донекле било истина. Спавало ми се, али ми је било тешко да се дигнем. Мора да сам изгледао уморан, јер ми Ремон рече да човек не треба да клоне. Нисам га одмах разумео. Онда ми објасни да је сазнао за смрт моје мајке, али да је то пре или после морало доћи. И ја сам тако мислио.

Устао сам, Ремон ми стегну руку и додаде да се мушкарци увек између себе разумеју. Излазећи, затворио сам врата и тренутак остао у мраку у ходнику. У кући је владала тишина, са степеништа је допирао мрачан и влажан дах. Чуо сам само како ми навире крв и зуји у ушима. Стајао сам непомичан. У соби старог Саламана пас је пригушено цвилео.

#### IV

Целе седмице сам марљиво радио. Ремон сврати и рече ми да је послао писмо. Отишао сам двапут у биоскоп с Емануелом, који понекад не разуме шта се дешава на платну. Тада треба да му објашњавам. Јуче је била субота и Марија је дошла како смо се договорили. Много сам је желео, јер је имала лепу хаљину са црвеним и белим пругама и кожне сандале. Назирале су се њене чврсте груди, а од сунца преплануло лице подсећало је на цвет. Сели смо у аутобус и отишли неколико километара од Алжира, на једну плажу притешњену стенама, и са копна обраслу трском. Поподне у четири сата сунце није више јако пекло, али је вода била млака,



са малим, дугим и спорим таласима. Марија ме научи једној игри. Требало је, пливајући, прскати с врха таласа сву пену, скупити је у устима, затим лећи на леђа и избацивати је према небу. Тако је настајала нека пенушава чипка која је нестајала у ваздуху или ми као млака киша падала на лице. Али убрзо затим уста су ме пекла од горчине соли. Марија ми се тада приближи и приви се у води уз мене. Стави своја уста на моја. Њен језик освежи моје усне и неко време смо се љуљушкали на таласима. Кад смо се обукли на плажи, Марија ме погледа својим сјајним очима. Загрлио сам је. Од тог тренутка нисмо више разговарали. Привио сам је к себи и пожурили смо да ухватимо аутобус, да се вратимо, да одемо у моју собу и да се бацимо на кревет. Оставио сам отворен прозор и пријатно смо се осећали што летња ноћ клизи преко наших поцрнелих тела.

Тог јутра Марија остаде код мене и ја јој рекох да ћемо заједно ручати. Сиђох да купим мяса. Враћајући се, у Ремоненој соби чух неки женски глас. Мало касније стари Саламано грдио је свог пса, чули смо шкрипу ђона и тапкање шапа на дрвеним степеницама, и “прљавко”, “мрцино!” а затим изађоше на улицу. Причао сам Марији о животу овог старца и она се смејала. Обукла је моју пиџаму, али је подвила рукаве. Док се смејала, поново сам је пожелео. Нешто касније она ме упита да ли је волим. Одговорих јој да то ништа не значи, али ми се чини да не. Она се ражалости. Спремајући ручак, без икаквог повода толико се смејала да сам је пољубио. Тог тренутка изби бучна препирка код Ремона.

Чуо се најпре оштар женски глас, потом Ремон како говори: “Извргла си ме руглу, извргла си ме руглу. Научићу ја тебе кога ти изврговаш руглу.” Неколико тупих удараца и жена је тако страшно јаукала да се на степеништу одмах скупило много света. Марија и ја такође изиђосмо. Зена је и даље викала, а Ремон ју је и даље тукао. Марија ми рече да је то страшно, али јој ништа не одговорих. Замоли ме да потражим полицајца, али јој одговорих да не волим полицајце. Један је ипак стигао заједно с неким лимаром, станаром на другом спрату. Закуца на врата, али се ништа више није чуло. Закуцао

је јаче, а мало затим жена је заплакала, и Ремон је отворио. Држао је цигарету у устима и изгледао лицемерно. Девојка јурну ка вратима и рече полицајцу да ју је Ремон тукао. “Твоје име?” — упита полицајац. Ремон му каза. “Извади цигарету из уста кад са мном разговараш” — рече полицајац. Ремон је оклевао, погледао ме и добро повукао још један дим. У том тренутку полицајац му опали шамар свом снагом. Цигарета паде неколико метара даље. Ремон се промени у лицу, али ништа не рече, а затим упита понизним гласом може ли да подигне пикавац. Полицајац рече да може, и додаде: “Други пут да упамтиш да с полицијом нема шале.” За то време девојка је плакала и понављала: “Тукао ме је. Он је подводач.” “Господине полицајче”, упита Ремон, “да ли је по закону да се човеку каже да је подводач?” Али му полицајац нареди да “завеже”. Тада се Ремон окрену према девојци и рече: “Чекај, мала, наћи ћемо се.” Полицајац му рече да умукне, да девојка треба да иде, а он да остане у соби и да сачека док га позову у комесаријат. Додаде да би требало да се стиди што је тако пијан да се сав тресе.

Ремон му на ово добаци: “Пијан нисам, господине полицајче. Тресем се, јер сам пред вама, то је неизбежно.” Затим затвори врата и свет се разиђе. Марија и ја завршили смо са припремањем ручка. Она није била гладна, и ја сам готово све појео. Отишла је у један сат, ја сам мало спавао.

Око три сата неко закуца на врата и Ремон уђе. Остао сам лежећи у кревету. Сео је на крај кревета. За тренутак је био без речи, а ја га упитах како се цела ствар одиграла. Исприча ми да је учинио што је хтео, али да га је она ошамарила, и он ју је тада истукао. Остало сам видео. Рекох да ми се чини да је сада кажњена и да треба да буде задовољан. То је било и његово мишљење, и он примети да се полицајац узалуд упињао, он јој неће скинути батине које је добила. Додао је да добро познаје полицајце и да зна како с њима треба поступати. Затим ме упита јесам ли очекивао да ће полицајцу узвратити шамар. Одговорих му да ништа нисам очекивао и да, уосталом, не волим полицајце. Ремон је изгледао врло задовољан. Упитао

ме желим ли с њим да изађем. Устао сам и почео да се чешљам. Рекао ми је да би требало да му будем сведок. То ми је било свеједно, али нисам знао шта треба да кажем. По његовом мишљењу, било је довољно да изјавим да га је девојка извржавала руглу. Пристао сам да му будем сведок.

Изишли смо, и Ремон ми понуди коњак. Затим је хтео да одиграмо партију билијара, и ја сам је с правом изгубио. Хтео је затим да идемо у јавну кућу, али ја сам рекао да нећу, јер то не волим. Тада смо се полако вратили кући и он ми рече колико је задовољан што му је пошло за руком да казни своју љубавницу. Био је врло љубазан према мени и мислио сам да је то врло пријатан тренутак.

Издајека сам на прагу капије спазио старог Саламана, који је изгледао узбуђен. Кад се приближисмо, видео сам да је без свог пса. Зурио је на све стране, освртао се око себе, покушавао да прозре таму ходника, мрмљао речи без везе и настављао да својим малим, црвеним очима испитивачки посматра улицу. Кад га Ремон упита шта му је, он не одговори одмах. Једва сам чуо како мрмља: “Прљавко, мрцино” — не престајући да се узбуђује. Упитах га где му је пас. Брзо ми одговори да је нестао. Затим одједном поче брзо да говори: “Повео сам га као и обично на Маневарско поље. Било је много света око сајамских барака. Застао сам да погледам “Краља у бекству”. И кад сам хтео да пођем, није га више било. Заиста, већ поодавно хтео сам да му купим мању огрлицу, али никад не би поверовао да би та мрцина могла на тај начин да оде.”

Ремон му потом објасни да је пас могао да залута и да ће се вратити. Навео му је неколико примера како су пси прелазили и десетине километара да би се вратили својим господарима. Упркос томе, стари је изгледао још више узбуђен. “Али узеће ми га, разумејте! Кад би га још неко прихватио. Али то је немогуће, свима се гаде његове красте. Ухватиће га полицајци, сигурно.” На то му рекох да треба да оде у кафилерију и да ће му га вратити ако плати таксу. Упита ме да ли је такса велика. То нисам знао. Он се разбесни: “Дати

новац за ту мрцину. О, нека цркне!” И поче да га псује. Ремон се насмеја и уђе у кућу. Пођох за њим и растадосмо се на одморишту спрата. Мало касније чуо сам старчеве кораке и он закуца на врата. Кад отворих, он часак заста на прагу и рече: “Опростите, опростите!” Позвах га да уђе, али није хтео. Гледао је у врх својих ципела, док су му краставе руке подрхтавале. Не гледајући рне, он упита: “Неће ми га узети, реците, господине Мерсо. Вратиће ми га. Шта би иначе било од мене.” Рекох му да у кафилерији држе псе три дана на располагању власницима, а после тога чине с њима шта им је воља. Занемео је. Онда ми рече: “Лаку ноћ.” Затворио је врата, чуо сам како шета амотамо. Његов кревет зашкрипе. Међутим, по необично тихом звуку који је допирао кроз преградни зид, разабрао сам да плаче. Не знам зашто помислих на мајку. Требало је сутра рано устати. Нисам био гладан, легох без вечере.

## V

Ремон ми је телефонирао у канцеларију. Рекао ми је да ме један његов пријатељ (он му је причао о мени) позива да проведем недељу у његовој викенд кућици, крај Алжира. Одговорих му да бих се радо одазвао, али да сам тај дан обећао својој пријатељици. Ремон одмах узврати да и њу позива. Жена његова пријатеља биће врло задовољна да не буде сама у друштву мушкараца.

Хтео сам одмах да спустим слушалицу, јер знам да шеф не воли да нам телефонирају из града. Међутим, Ремон ме замоли да причекам и рече да ми је о овом позиву могао јавити вечерас, али је желео да ми саопшти нешто сасвим друго. Цео дан пратила га је група Арапа, међу којима се налазио и брат његове бивше љубавнице. “Ако га, кад се будеш вечерас враћао видиш у близини куће, јави ми.” У реду, одговорих.

Одмах затим позвао ме је шеф и за тренутак ми би врло непријатно, јер сам помислио да ће ми рећи да мање телефонирам, а више радим. Ипак, није било то. Рече ми да



ћемо разговарати о некој још несазрелој намери. Намеравао је да оснује у Паризу агенцију која би на лицу места свршавала његове послове, и то непосредно са великим компанијама и хтео је да зна да ли бих пристао да идем тамо. То би ми омогућило да живим у Паризу, а уз то и да путујем један део године. “Ви сте млади, и чини ми се да би вам се такав живот свидео.” Рекох му да је тако, али да ми је, све у свему, свеједно. Он ме тада упита не бих ли желео да променим живот. Одговорих му да се живот не може никада променити и да у сваком случају један вреди колико и други, и да ми се овај овде баш свиђа. Изгледао је незадовољан, рекао ми је да увек одговарам друкчије од осталог света, да немам амбиција и да је то страшно за послове. Затим сам се вратио на посао. Волео бих да га нисам озлоједио, али нисам видео разлога да мењам свој живот. Размисливши добро о свему, нисам био несрећан. Док сам био студент, имао сам много амбиција ове врсте. Али кад сам морао да напустим студије, схватио сам одмах да је све бесмислено.

Те вечери Марија дође по мене и упита ме да ли бих се с њом оженио. Одговорих јој да ми је то свеједно и да бисмо могли то учинити ако она жели. Тада је она хтела да зна да ли је волим. Одговорих јој, као што сам то већ једном учинио, да то ништа не значи, али да сам сигуран да је не волим. “Зашто онда да се са мном жениш?” — изусти она. Објасних јој да то није важно и, ако она жели, можемо се венчати. Она је то, уосталом, тражила, и мени је преостало да на то пристајем. Она примети да је брак озбиљна ствар. Одговорих: “Није.” За тренутак је ућутала и немо ме посматрала. Затим продужи да говори. Хтела је само да зна да ли бих прихватио такву понуду и кад би долазила од неке друге жене с којом бих одржавао исте везе. Одговорих: “Разуме се.” Она тада саму себе упита да ли ме воли, али ја о томе нисам ништа могао знати. Пошто је опет мало ћутала, промрмља да сам чудан, да ме, сигурно, због тога воли, али да ћу јој једног дана можда из истих разлога дојадити. Како сам ћутао немајући шта да додам, она ме смешећи се узе за руке и рече да жели да се уда за мене.

Одговорио сам јој да ћемо то учинити чим буде хтела. Затим сам јој говорио о предлогу мога послодавца, и Марија ми рече да би волела да види Париз. Казао сам јој да сам неко време живео у Паризу, а она ме је испитивала како је тамо. Рекох јој: “Прљаво. Има голубова и мрачних дворишта. Људи имају белу кожу.”

Затим смо шетали и прошли градом главним улицама. Жене су биле лепе и ја упитах Марију да ли је то приметила. Рече ми да јесте и да ме разуме.

Неко време нисмо више разговарали. Желео сам, међутим, да остане са мном и рекох јој да бисмо могли заједно вечерати код Селеста. И она је заиста за тим жудила, али је имала нешто да ради. Били смо домак моје куће и ја јој рекох до виђења. Она ме погледа: “Не желиш да знаш шта треба да радим?” Желео сам да знам, али нисам на то мислио, и као да ми је то замерила. Видевши ме збуњена, она поново прасну у смех и примаче ми се целим телом да ми пружи своје усне.

Вечерао сам код Селеста. Већ сам почео да једем кад уђе нека чудна мала жена и упита ме може ли да седне за мој сто. Разуме се да је могла. Покрети су јој били механички, а очи сјајне на лицу малом као јабука. Скинула је жакет и нервозно бацила поглед на јеловник. Позвала је Селеста и одмах поручила сва јела, одрешито и на брзину. Чекајући предјело, отвори торбу, извади парче четвртасте хартије и оловку и, додавши напојницу, све срачуна унапред, а затим из новчаника извади тачан износ који стави испред себе. Донесоше јој предјело, које је лакомо на брзину прогутала. Док је чекала следеће јело, извади из торбице плаву оловку и неки недељни часопис који објављује програме радиоемисија. Једну за другом, врло пажљиво је подвукла скоро све емисије. Како је часопис имао дванаестак страница, она је савесно наставила овај посао за све време ручка. Ја сам већ био ручао, а она је и даље подвлачила с истом марљивошћу. Потом се дигла, обукла жакет с оним истим покретима прецизног аутомата и отишла. Како нисам имао шта да радим, изишао сам и ја и једно време ишао за њом. Стала је на ивицу плочника и, не скрећући и не

осврћући се, невероватно брзо и сигурно кренула својим путем. Најзад сам је изгубио из вида и вратио се истим путем. Мислио сам како је чудна, али сам је брзо заборавио.

На прагу својих врата нађох старог Саламана. Позвах га да уђе, а он ми саопшти да се пас изгубио, јер није био у кафилерији. Намештеници су му казали да је можда прегажен. Питао је да ли је могуће нешто сазнати у комесаријату. Одговорили су му да се о оваквим стварима не води рачуна јер се догађају сваког дана. Рекао сам старом Саламану да би могао набавити другог пса, али био је у праву кад ми је рекао да је навикао на овог.

Скупио сам се на свом кревету, а Саламано је сео на столицу поред стола. Седео је према мени, с рукама на коленима. Није скинуо свој стари шешир. Кроз пожутеле бркове процеди неколико невезаних реченица. Био ми је мало досадан, али нисам имао шта да радим, а није ми се спавало. Да бих нешто казао, почео сам да га испитујем о псу. Рече ми да га је набавио после женине смрти. Оженио се прилично касно. У младости је желео да постане глумац, и у војсци је играо у шаљивим позоришним комадима из војничког живота. Али се ипак запослио на железници и није пожалио, јер је сада примао малу пензију. Није био срећан са женом, али, све у свему, био се навикао на њу. Кад је умрла, осећао се врло усамљен. Тада је замолио свог друга из радионице да му набави пса и добио је овога, сасвим младог. Морао је да га храни на цуцлу. Али како пас живи мање од човека, најзад су заједно остарели. “Био је ћудљив”, рече Саламано. “С времена на време дохватили бисмо се. Али ипак је био добар пас.” Рекох му да је био добре расе и Саламано је изгледао задовољан. “Сем тога, додаде, нисте га знали пре његове болести. Имао је најлепшу длаку.” Сваке вечери и сваког јутра откако је пас добио ову кожную болест Саламано га је мазао неком машћу. Међутим, према његовом мишљењу, његова права болест била је старост, а старост се не лечи.

У том тренутку ја сам зевнуо и стари ми рече да иде. Рекох му да може остати и да жалим што се то догодило његовом псу.

Он ми захвали. Рече да је мама много волела пса. Говорећи о њој, звао ју је “ваша сирота мајка”. Он изрази своју бојазан да мора да сам врло несрећан откако је мајка умрла, али му на то ништа не одговорих. Тада ми, брзо и устежући се, рече да зна да су ме у четврти осуђивали што сам мајку дао у дом, али он ме познаје и зна да сам мајку много волео. Одговорих му, ни сам не знам због чега, да до сада нисам знао да ме у вези с тим осуђују, али да ми је дом изгледао као нешто сасвим природно, јер нисам имао довољно новаца да плаћам неговатељицу. “Уосталом, додао сам, има већ дуго како није имала шта да ми каже и било јој је досадно овако самој.” “Да”, рече он, “у дому бар човек стекне другове.” Затим се извинио.

Хтео је да спава. Живот му се сада изменио и није знао шта да ради. Први пут откако га познајем, он ми бојажљиво пружи руку и ја осетих његову храпаву кожу. Мало се насмеши, и пре него што пође, рече: “Надам се да пси ноћас неће лајати. Стално мислим да је то мој.”

## VI

У недељу сам се једва пробудио и Марија је морала да ме зове и продрмуса. Нисмо јели, јер смо хтели рано да пођемо на купање. Осећао сам неку празнину и мало ме је болела глава. Цигарета ми је била горка. Марија се са мном шалила и рекла ми је да изгледам као да су ми сви помрли. Обукла је белу хаљину и опустила косу. Рекао сам јој да је лепа и она се задовољно смејала.

Силазећи, закуцали смо на Ремонова врата. Одговорио нам је да силази. Због тога што сам био уморан и што нисмо отворили капке на прозорима, на улици ме заплусну дан пун сунца. Марија је скакутала од радости и непрестано говорила како је лепо. Осећао сам се боље и приметих да сам гладан. Рекох то Марији, а она ми показа своју торбу од воштаног платна у коју је ставила наша два купаћа костима и пешкир. Остало ми је само да чекам, а затим смо чули како Ремон затвара врата. Имао је на себи плаве панталоне и белу кошуљу



с кратким рукавима.

Међутим, на главу је ставио сламни шешир, због чега се Марија смејала, а његове подлактице белеле су се испод црних маља. Због тога осетих неко гађење. Звиждао је силазећи и изгледао врло задовољан. Рече ми: “Здраво, стари”, и назва Марију “госпођице”.

Дан пре тога били смо у комесаријату и ја сам сведочио да је девојка Ремона “извргавала руглу”. Био је ослобођен уз опомену. Нису проверавали моју тврдњу. О свему томе поразговарасмо с Ремоном испред врата, а затим одлучисмо да пођемо аутобусом. Плажа није била далеко, али тако ћемо пре стићи. Ремон је мислио да ће му пријатељ бити задовољан кад нас види да смо поранили. Баш смо хтели да кренемо кад ми Ремон одједном даде знак да погледам преко пута. Видех групу Арапа наслоњену на излог продавнице дувана. Посматрали су нас ћутке, на свој начин, као да смо, ни више ни мање, камење или кладе. Ремон ми рече да је онај други с леве стране његов противник, и при том је изгледао замишљен. Затим додаде да је та ствар свршена. Марија није разумела и упита нас о чему је реч. Рекох јој да су то неки Арапи који су нешто кивни на Ремона. Хтела је одмах да кренемо. Ремон се исправи и насмеја рекавши да треба пожурити.

Пођосмо према аутобуској станици, која се налазила нешто даље. Ремон ми рече да нас Арапи не прате. Окренух се. Стајали су још на истом месту и равнодушно и даље посматрали место које смо управо напустили. Попели смо се у аутобус. Ремон, коме је изгледа лакнуло, није престајао да се шали с Маријом. Осећао сам да му се свиђа, али она му је једва одговарала. С времена на време погледала би га смешећи се.

Сишли смо у предграђу Алжира. Плажа није далеко од аутобуске станице. Али требало је прећи малу узвишицу, која се диже изнад мора, а затим се стрмо спушта према обали. Била је покривена жућкастим камењем и асфоделима сасвим белим према већ дубоком плаветнилу неба. Ударајући снажно својом торбом од воштаног платна, Марија се забављала да им расипа латице. Корачали смо између редова малих вила са

зеленим или белим оградама, неке од њих биле су са својим верандама сакривене испод тамариса, док су друге стајале без зеленила усред камења. Пре него што смо се успели на узвишицу, већ смо угледали мирно море, а нешто даље сањиви и масивни рт у бистрој води. До нас је кроз тишину допирао лаки шум мотора. У даљини спазисмо малу рибарску барку која се неосетно примицала по блештавом мору. Марија убра неколико перуника са стења. Са падине која се спуштала према мору, видели смо већ неколико купача.

Ремонов пријатељ становао је у викендкућици на крају плаже. Кућица се наслањала на стене, а предњи стубови већ су се купали у мору. Ремон нас представи. Његов пријатељ се звао Масон. Био је то висок, крупан човек, широких плећа, са пуначком и пријатном женицом, која је говорила париским акцентом. Одмах нам рече да се осећамо као код своје куће и да је већ испржио рибе које је јутрос уловио. Рекох да сматрам да му је кућа лепа. Он ми узврати да овде проводи суботу, недељу и цео годишњи одмор. “Добро се слажем са женом” — додаде. Зена му се управо нешто смејала са Маријом. Тада сам можда први пут помислио да ћу се и ја оженити.

Масон је хтео да се купа, али његова жена и Ремон не хтедоше поћи. Нас троје се спустисмо и Марија се одмах баци у воду. Масон и ја мало почекасмо. Говорио је лагано и приметио сам да је имао обичај да све што би рекао употпуни са “додао бих још” — чак и онда кад у ствари ништа не би додао смислу реченице. Сто се тиче Марије, рече ми: “Сјајна је, и додао бих, дражесна.” Нисам више обраћао пажњу на ову рђаву навику, јер сам осећао како ми сунце прија. Од песка почеше да ми бриде табани. Уздржавао сам се од жеље да уђем у воду, али најзад рекох Масону: “Идемо ли?” Скочио сам. Он је полако ушао у воду и бацио се тек кад му се тло измакло под ногама. Пливао је на прстима и доста слабо, тако да сам га оставио да стигнем Марију. Вода је била хладна и уживао сам у пливању. Слажући се у покретима и осећајући исто задовољство, Марија и ја запливасмо далеко.

На пучини смо се окренули на леђа и са мог лица,

окренутог према небу, сунце је осушило последње капи воде које су ми се сливале у уста. Видели смо да се Масон вратио на обалу и испружио на сунцу. Из даљине изгледао је огроман. Марија је хтела да заједно пливамо. Поставио сам се иза ње да бих је ухватио око струка, а она се кретала пливајући рукама док сам јој ја помагао ударајући ногама. Лаки жубор воде пратио нас је целог јутра све док нисам осетио умор. Тада сам оставио Марију и вратио се сам пливајући правилно и дишући дубоко. На обали се пружих потрбушке поред Масона и загњурих лице у песак. Рекох му да је “то врло пријатно”; и он је био истог мишљења. Мало после стиже и Марија. Окренух се да је посматрам како се примиче. Са косом забаченом уназад, сва је била лепљива од слане воде. Испружи се поред мене и две тоpline — њеног тела и сунца — мало ме успаваше.

Марија ме продрма и рече ми да је Масон ушао у кућу и да би требало ручати. Одмах сам устао јер сам био гладан, али ми Марија примети да је од јутрос нисам пољубио. Било је то истина, а сем тога и сам сам то желео. “Дођи у воду” — рече ми. Потрчасмо да се бацимо на прве мале таласе. Запливасмо мало и Марија се припи уз мене. Осетих њене ноге око својих и пожелех је.

Кад се вратисмо, Масон нас је већ звао. Рекох му да сам врло гладан, а он одмах рече својој жени да му се свиђам. Хлеб је био добар и ја халапљиво прогутах свој део рибе. Затим су дошли месо и пржен кромпир. Јели смо и ћутали. Масон се често хватао чаше с вином и мени је стално доливао. Кад је дошла кафа, глава ми је била тешка и много сам пушио. Масон, Ремон и ја разматрали смо могућност да месец август проведемо заједно на плажи и да заједнички сносимо трошкове. Марија одједном рече: “Знате ли колико је сати? Пола дванаест.” Сви смо се зачудили, а Масон рече да смо ручали рано и да је то природно, јер се руча онда кад се огладни. Не знам зашто се Марија томе смејала. Мислим да је мало више попила. Масон ме тада упита да ли бих хтео да с њим прошетам по плажи.

“Моја жена се увек одмара после ручка. Ја то не волим. Треба да се крећем.

Увек јој говорим да је то боље за здравље. Али, уосталом, то је њено право.” Марија додаде да ће остати да помогне госпођи Масон да опере судове. Мала Парижанка рече да зато треба истерати мушкарце. Нас тројица сиђосмо до обале. Сунце је падало скоро право на песак и његов блесак на мору био је несносан. На плажи није више било никога. У викенд-кућицама, које су се налазиле на ивици висоравни и биле нагнуте ка мору, чуло се звецкање тањира и прибора за јело. Једва смо дисали од врелине камења, која је избијала из земље. Масон и Ремон разговарали су најпре о стварима и људима које нисам знао. Схватио сам да се одавно знају и да су, штавише, једно време заједно живели. Упутили смо се према води и ишли дуж мора. Каткад би мали талас, дужи од осталих, поквасио наше платнене ципеле. Ни на шта нисам мислио, јер сам био упола омамљен од сунца изнад моје голе главе.

У том тренутку Ремон рече нешто Масону, што нисам добро чуо. Али у исти мах, сасвим на крају плаже и врло далеко од нас, спазих два Арапина који су нам се приближавали. Погледах Ремона и он ми рече: “То је он!” Пошли смо даље. Масон упита како су могли све довде да нас прате. Помислих да су нас морали видети кад смо с торбом за плажу улазили у аутобус, али ништа не рекох.

Арапи су се полако примицали, и већ су нам били сасвим близу. Ми смо и даље продужили истим кораком, али Ремон рече: “Ако дође до туче, Масоне, ти узми на себе оног другог. Ја ћу се обрачунати с оним мојим. А ти, Мерсо, уколико се појави трећи, тај је твој.” Рекох: “У реду.” Масон гурну руке у џепове. Чинило ми се да се врео песак ужарио. Наставили смо истим кораком према Арапима. Раздаљина се равномерно смањивала. Кад смо били неколико корака једни од других, Арапи су стали. Масон и ја успорили срно кораке. Ремон пође према свом типу. Нисам добро чуо шта му је рекао, али онај направи покрет као да ће га ударити главом. Тада га Ремон удари и позва у помоћ Масона. Масон пође на онога који му је



био одређен и удари га двапут свом снагом. Арапин се испружи у воду, лицем према дну, и остаде тако неколико секунди стварајући око своје главе мехурове на површини воде. За то време је поново и Ремон ударио и овоме крв обли лице. Ремон се окрену према мени и рече: “Видећеш шта ће извадити.” Ја му довикнух: “Пази, има нож”, али је Ремонова рука већ била посечена а уста расечена.

Масон је прискочио, али се други Арапин подиже и стаде иза оног наоружаног. Нисмо смели да се помакнемо. Они су се полако повлачили, гледајући нас и даље нетремице и држећи нас у страху од ножа. Кад су видели да су довољно одмакли, нестадоше врло брзо, док смо ми стајали као приковани на сунцу, а Ремон стезао руку из које је шикљала крв.

Масон онда рече да овде борави неки лекар који проводи недељу на узвишици. Ремон хтеде одмах да пође к њему, али сваки пут кад би проговорио, крв из ране правила би мехурове у његовим устима. Придржавали смо га и вратили смо се у кућицу што смо брже могли. Ту нам Ремон рече да су његове ране површинске и да може да иде лекару. Оде с Масоном, а ја остадох да објасним женама шта се догодило. Госпођа Масон заплака, Марија пребледе. Било ми је досадно да им објашњавам, најзад ућутах и запалих цигарету Посматрајући море.

Око пола два Ремон се врати с Масоном. На руци је имао завој, око уста фластер. Лекар му је рекао да то није ништа, али он је изгледао натмурен. Масон покуша да га насмеје, међутим он не проговори. Кад рече да ће сићи на плажу, упитах га куда иде, а он ми одговори да иде на ваздух. Масон и ја рекосмо да ћемо га пратити. Тада се наљути и поче да нас вређа. Масон додаде да му не треба противречити, али ја сам ипак пошао за њим.

Дуго смо шетали по плажи. Сунце је било страшно. Као да се ломило у комаде на песку и на мору. Имао сам утисак да Ремон зна куда иде, али то је свакако било погрешно. Сасвим на крају плаже стигосмо најзад до малог извора, који је текао кроз песак иза једне велике стене. Ту затекосмо она наша два

Арапина. Лежали су у својим прљавим, плавим комбинезонима. Изгледали су сасвим мирни и скоро задовољни. Наш долазак није ништа изменио. Онај који је ударио Ремона, гледао га је ћутећи. Други је свирао на малој трсци и понављао без престанка, гледајући нас испод ока, три ноте које је изводио на свом инструменту.

За све то време ништа није постојало сем сунца и тишине, лаког жубора извора и ове три ноте. Ремон принесе руку џепу с револвером, али се онај не покрену: само су се гледали. Приметио сам да онај што је свирао на фрули има врло размакнуте прсте на ногама. Не скидајући очију са свог противника, Ремон ме упита: “Да га убијем?” Помислих да ће се, ако кажем не, узбудити и да ће сигурно опалити. Само му рекох: “Није ти још ништа рекао. Било би ружно пуцати тек онако.” И даље се, усред тишине и врелине, чуо само тихи жубор воде и фруле. Тада Ремон рече: “Вређаћу га, дакле, и кад одговори, убићу га.” Одговорих: “Али ако не извуче нож, не можеш пуцати.” Ремон је почео да се помало узбуђује. Онај други стално је свирао, а обојица су посматрала сваки Ремонов покрет. “Не”, рекох Ремону. “Ухвати се с њим као човек с човеком и дај ми револвер. Уколико се други умеша или извуче нож, убићу га.

Кад ми Ремон предаде револвер, сунце пређе преко њега. Стајали смо и даље непомични као да се све око нас затворило. Гледали смо се не спуштајући очи и све се одлучивало овде између мора, песка и сунца, у двострукој тишини фруле и воде. У том тренутку помислио сам да се може пуцати или не пуцати. Међутим, Арапи се одједном, узмичући, повукоше иза стене. Ремон и ја вратисмо се истим путем. Изгледао је боље и говорио о аутобусу за повратак.

Испратих га до кућице и док се он пео уз дрвене степенце, застадох пред првим степеником, главе ошамућене од сунца, обесхрабрен пред напором који је требало да учиним да бих се попео на дрвени спрат и вратио женама. Али жега је била толика да ми је било тешко да стојим непомичан под заслепљујућом кишом која је падала с неба. Остати или отићи,

исто ми се хватало. После извесног времена Окренух се према обали и кренух даље.

Било је то оно исто црвено блештање. На песку море је дахтало пуним, брзим и пригушеним дахом својих малих таласа. Ишао сам лагано према стењу и осећао да ми је чело набрекло од сунца. Сва та врелина ме је притискала и спутавала кораке. А сваки пут кад бих на лицу осетио њен врели дах, стиснуо бих зубе, стегао песнице у џеповима, напрегнуо сву своју снагу да савладам сунце и ону магловиту опијеност која се на мене сручила. При сваком млазу светлости који је избијао из песка, из побелеле шкољке или крхотине стакла, вилице су ми се грчиле. Дуго сам ходао.

Из даљине сам спазио малу, тамну масу стене опасану заслепљујућим прстеном светлости и морске прашине. Помислио сам на свежи извор иза стене. Зажелео сам да још једном ослушнем жубор воде, да се склоним од сунца, напора, плача жена и да пронађем хлад и мир. Али кад сам се приближио, приметио сам да се Ремонов противник вратио.

Био је сам. Лежао је на леђима с рукама под потиљком, челом у сенци стене, осталим делом тела на сунцу. Његов плави комбинезон испаравао се на врућини. Био сам мало изненађен. За мене је све то била свршена ствар и дошао сам овамо не мислећи више на то.

Чим ме виде, Арапин се мало подиже и гурну руку у џеп. Ја сам, разуме се, стезао у џепу од капута Ремонов револвер. Он се поново спусти уназад не вадећи руку из џепа. Био сам доста далеко од њега, око десетак метара. С времена на време назирао сам његов поглед испод полуотворених капака, али је у ужареном ваздуху његов лик играо пред мојим очима. Шум таласа био је још спорији, још тиши него у подне. Било је то оно исто сунце, она иста светлост на оном истом песку која се овуда проширила. Већ два сата дан није одмицао, већ два сата како је бацио сидро у океан усијаног метала. На хоризонту је прошао неки бродих, а ја сам крајичком ока назрео само црну мрљу, јер сам непрестано посматрао Арапина.

Помислио сам да треба само да се окренем, па да све буде

свршено. Али сва плажа иза мене, која је треперила од сунца, притискала ме је. Примакао сам се мало извору. Арапин се није мицао. И поред тога био је још доста далеко. Можда због сенке на лицу, изгледало је да се смеје. Чекао сам. Лице ми је од сунца горело и осетио сам како ми се капљице зноја скупљају на обрвама. Било је то оно исто сунце као и оног дана кад сам сахранио мајку, и као и тада много ме је болела глава и све су ми жиле куцале под кожом. Због ове врелине коју више нисам могао поднети, коракнуо сам напред. Знао сам да је то глупо и да се нећу ослободити сунца ако се помакнем за један корак. Али учинио сам већ један корак, само један корак. А тада, не дижући се, Арапин тргну нож, који ми показа на сунцу. Светлост шикну на челик и учини ми се као да ме дуга, блистава оштрица погоди у чело. У истом часу зној скупљен у обрвама потече одједном низ очне капке и прекри их млаким и густим велом. Ова копрена од суза и соли заслепи ми очи. Осећао сам само како ми сунце као цимбал удара по челу и нејасно, блиставо сечиво како сева на ножу стално упереном у мене. Овај усијани мач палио ми је трепавице и копао очи. Тада ми је све заиграло пред очима. С мора је допирао тежак и врео дах. Чинило ми се као да се небо нада мном широм отворило и као да из њега пада огњена киша. Напрегнулх се свим својим бићем и рука ми стеже револвер. Обарач окину, додирнулх глатко испупчење дршке, а тада уз прасак, у исто време резак и заглушан, све поче. Са себе стресох зној и сунце. Би ми јасно да сам пореметио равнотежу дана и ону ванредну тишину плаже на којој сам био срећан. Тада опалих још четири пута у непомично тело, у које су меци неprimетно продирали. И то је било као четири кратка ударца којима сам закуцао на врата своје зле коби.



## ДРУГИ ДЕО

### I

Одмах после хапшења био сам саслушан неколико пута. Али, пошто је било речи само о узимању генералија, то није дуго трајало. Први пут, у комесаријату, изгледало је као да мој случај никога не интересује. Осам дана касније, следбеник ме је, напротив, посматрао са радозналешћу. Најпре ме упита само за име, адресу, датум и место рођења. Затим је желео да зна да ли сам изабрао адвоката. Признадох да нисам и поставих му питање је ли неопходно потребно да га узмем. “Зашто?” рече. Одговорио сам да сматрам свој случај врло простим. Он се осмехну говорећи: “Ствар схватања. Међутим, постоји закон. Уколико ви не изаберете адвоката, одредићемо га по службеној дужности.” Сматрао сам да је то врло подесно што се суд бави тим ситницама. То сам му и рекао. Он се сложио са мном и закључио да је закон све добро предвидео.

У прво време нисам га озбиљно схватао. Примео ме је у просторији са навученим завесама, на његовом писаћем столу стајала је само једна светиљка која је осветљавала наслоњачу коју ми понуди да седнем, док је он остао у сенци. Некада сам у књигама читао сличан опис, и све ми се учини као нека игра. После нашег разговора, напротив, посматрао сам га и видео човека правилних црта, дубоких, плавих очију, висока раста, дугих, проседих бркова и густе, скоро беле косе. Чинило ми се да је врло паметан и укратко, симпатичан, упркос нервозном грчењу мишића на лицу, које му је затезало уста. Излазећи, хтео сам чак да се рукујемо, али се на време сетих да сам убио човека.

Сутрадан ме у затвору посети адвокат. Био је омален и дебељушаст, још доста млад, помно дотеране косе. Упркос врућини (ја сам био у кошуљи), био је у тамном оделу, имао

изгужван око вратник и необичну кравату са широким, црним и белим пругама. На кревет спусти ташну коју је носио под мишком, представи се и рече да је проучио мој предмет. Мој случај је био врло деликатан, али он није сумњао у успех, под условом да му се поверим. Захвалих му, а он ми рече: “Уђимо у суштину ствари.”

Сео је на кревет и објаснио ми да су се распитивали о мом личном животу. Знали су да ми је мајка недавно умрла у дому стараца. После тога водили су истрагу у Маренгу. Иследни органи сазнали су “да сам показао безосећајност” на дан мајчине сахране. — “Разумејте”, рече мој адвокат, “мало ми је непријатно да вас о томе питам, али то је врло важно, и биће јак доказ за оптужбу ако не будем могао ништа одговорити.” Хтео је да му помогнем. Упита ме да ли сам тог дана био много жалостан. Ово питање ме врло зачуди и учини ми се да би и мени било врло непријатно кад бих га некое поставио. Ипак му одговорих да сам се одвикао да сам себи постављам питања и да ми је тешко да му о томе нешто кажем. Нема сумње, волео сам мајку, али то ништа не значи. Сва здрава бића пожелела су, више или мање, смрт онима које су волели. Врло узбуђен, адвокат ме прекиде. Тражио је од мене да му обећам да то нећу рећи ни на саслушању ни пред иследником. Међутим, објасних му да сам по природи такав и да због физичких потреба често потискујем своја осећања. На дан мајчине сахране био сам врло уморан и спавало ми се. Због тога се нисам обазирао на оно што се догађа. Оно што сам могао поуздано да му кажем било је да бих више волео да мајка није умрла. Али мој адвокат није био с тим задовољан. Рекао ми је: “То није довољно.”

Размишљао је. Затим ме упита може ли да каже да сам тога дана владао својим природним осећањима. Одговорио сам му: “Не, јер то није тачно.” Погледао ме некако чудно, као да сам му се помало гадио. Скоро злурадо ми рече да ће управник и особље у дому у сваком случају бити саслушани као сведоци и да би ми “то могло направити гадну неприлику”. Скренуо сам му пажњу да ова прича нема везе с мојим

случајем, али ми он само одговори да се по свему види да никада нисам имао посла са судом.

Отишао је љутита изгледа. Хтео сам да га задржим и да му објасним да желим његову симпатију, не да би ме боље бранио, већ, ако могу тако да кажем, обичну људску симпатију. Нарочито због тога што сам приметио да сам га довео у неприлику. Није ме схватао и мало се на ме наљутио. Била ми је жеља да га убедим да сам ја, као и сви остали, потпуно обичан човек. Али све то, у ствари, не би било од велике користи и одустао сам од тога, јер ме је мрзело.

Мало потом поново ме одведоше пред иследника. Било је два сата по подне и овај пут је његова канцеларија била пуна светлости коју је прозирна завеса ублажавала. Било је врло топло. Понуди ми да седнем и учтиво ми саопшти да је мој адвокат “спречен” и није могао да дође. Међутим, ја сам имао право да не одговарам на његова питања и да сачекам да мој адвокат буде присутан. Рекох да могу сам да одговарам. Он притисну прстом дугме на столу. Уђе један млад писар и намести се готово иза мојих леђа.

Обојица смо се удобно раширили у наслоњачама. Саслушавање поче. Најпре ми рече да су ме оцртали као човека ћутљива и повучена карактера, и хтео је да зна шта ја о томе мислим. Одговорих: “То је зато што немам никада нешто нарочито да кажем. Зато ћутим.” Као и први пут, он се насмеја и признаде да је то најбољи разлог, и додаде: “Уосталом, није важно.” Затим ућута, погледа ме, нагло устаде и брзо ми рече: “Интересујете ме само ви.” Нисам добро схватио шта је тиме мислио и нисам ништа одговорио. “Има нешто, додаде, што ми у вашем делу није јасно. Сигуран сам да ћете ми помоћи да то разумем.” Рекао сам да је то све врло просто. Натера ме да му опишем тај дан. Изнео сам оно што сам већ испричао: Ремон, плажа, купање, свађа, поново плажа, мали извор, сунце и пет револверских хитаца. При свакој реченици говорио је: “Добро, добро.” Кад сам дошао до испруженог тела, сложио се рекавши: “У реду.” Али мени је досадило да тако понављам исту причу и чинило ми се да никада нисам толико говорио.

После краћег ћутања, он устаде и рече да жели да ми помогне, да га интересујем, и да ће с божјом помоћи учинити нешто за мене. Али пре тога жели да ми постави неколико питања. Без икаквог увода упита ме да ли сам волео мајку. Одговорих: “Да, као и сваки човек”, а писар, који је до тада равномерно куцао на машини, вероватно је погрешио дирку, јер се збунио па је морао да се врати натраг. Још увек без икакве логике судија ми постави питање да ли сам пет револверских хитаца опалио један за другим. Промислио сам и потврдио да сам најпре опалио само један, а после неколико секунди још четири. “Зашто сте чекали између првог и другог хица?” упита он. Још једном сам видео ужарену плажу и осетио како ми сунце пали чело. Али овог пута ништа не одговорих. За време тишине која је завладала судија је изгледао узнемирен. Сео је, почео да мрси косу, налактио се на писаћи сто и чудна изгледа нагнуо се мало према мени. “Зашто, зашто сте пуцали на тело које је лежало на земљи?” И ту опет нисам знао шта да одговорим. Судија прође рукама преко чела и понови питање мало измењеним гласом: “Зашто? Треба да ми то кажете. Зашто?” И даље сам ћутао.

Изненада устаде, пође крупним корацима према дну канцеларије и отвори једну фиоку у орману за акта. Извади из ње сребрно распеће, којим је витлао идући према мени. И потпуно измењеним, скоро дрхтавим гласом, узвикну: “Познајете ли овога овде?” Рекох: “Да, свакако.” Тада ми брзо и ватрено рече да он верује у бога и да је убеђен да ниједан човек не може бити толико грешан да му бог не би опростио, али да би за то требало да човек својим кајањем постане као дете са душом чистом и спремној да све прими. Читавим телом нагнуо се преко стола. Махао је распећем скоро изнад моје главе. Да право кажем, тешко сам пратио његова мудровања, пре свега због тога што ми је било врућина и што је у његовој канцеларији било великих мува које су ми слетале на лице, а, најзад, и због тога што сам га се мало бојао. Истовремено сам схватао да је све то смешно, јер, најзад, ја сам био злочинац. Он ипак настави. Унеколико сам схватио да,



према његовом мишљењу, постоји само једна нејасна тачка у мом признању, чињеница да сам чекао да по други пут опалим из револвера. Све остало је било у реду, али ово му није ишло у главу.

Хтедох да му кажем да није у праву што је толико упоран: последња тачка није била толико важна. Међутим, он ме прекину и последњи пут опомену, усправивши се у свој својој висини и питајући ме да ли верујем у бога. Одговорих да не верујем. Он седе негодујући. Добаци ми да је то немогуће, да сви људи верују у бога, чак и они који се одвраћају од њега. То је било његово уверење и, ако би икада у њега посумњао, његов живот не би више имао смисла. “Хоћете ли”, узвикну он, “да ми живот изгуби сваки смисао?” По мом мишљењу, то ме се није тицало и ја сам му то рекао. Али он је већ преко стола примицао Христа мојим очима и безумно викао: “Ја сам хришћанин. Молим да ти овај овде опрости твоје грехе. Како можеш да не верујеш у онога који је страдао за тебе?” Приметих да ме ословљава са “ти”, али би ми свега доста. Врућина је била све већа. Као и увек кад сам желео да се отресем некога кога с тешком муком слушам, правио сам се као да одобравам. На моје запрепашћење, он је ликовео: “Видиш, видиш, говорио је. Зар не, ти верујеш и ти ћеш му се поверити.” Наравно, још једном сам рекао да не верујем. Он се поново свали у наслоњачу.

Изгледао је врло уморан. Неко време је ћутао док је машина, која је стално пратила наш разговор, завршавала последње реченице. Затим ме пажљиво и помало тужно погледа и промрмља: “Душу тако окорелу као што је ваша никада нисам видео. Злочинци који би се нашли преда мном увек би заплакали пред овом сликом бола.” Хтедох да му одговорим да је то било баш због тога што су били злочинци. Али помислих да сам и ја исто што и они. То је била мисао на коју се нисам могао привикнути. Тада се судија подиже као да је хтео да ми стави до знања да је саслушавање завршено. Упита ме само, мало уморна изгледа, жалим ли свој чин. Размислих и рекох да осећам више нелагодност него истинско



кајање. Имао сам утисак да ме није разумео. Али тог дана ствари нису кренуле даље.

После тога сам често виђао истражног судију. Сада ме је увек пратио адвокат. Свели су све на то да тачно утврде извесне тачке у мојим ранијим исказима. Или је судија расправљао с адвокатом о исказима сведока. Али, у ствари, у тим тренуцима никада се нису бавили мноме. У сваком случају, малопомало, тон саслушавања се изменио. Чинило ми се да се судија више не интересује за мене и да је, у неку руку, одредио свој став у мом случају. Није ми више говорио о богу, и никада га више нисам видео тако узбуђена као првог дана. Резултат свега тога био је да су наши разговори постали срдачнији. Неколико питања, мало разговора с адвокатом, и саслушање је било готово. Ствар се, према изјави самог судије, одвијала својим током. Неки пут, опет кад би се разговор кретао у општим оквирима, умешали би и мене. Почињао сам да дишем. У тим часовима није био зао према мени. Све је било тако природно, тако добро уређено и тако једноставно изведено да сам стекао необичан утисак да сам “члан породице”. И после једанаест месеци, колико је трајала истрага, могу да кажем како сам се готово чудило да се никада нисам ничему толико радовао као овим ретким тренуцима кад би ме судија испратио до врата своје канцеларије тапшући ме по рамену и говорећи срдачно: “За данас доста, господине антихристе.” Потом су ме предавали у руке жандарма.

## II

Има ствари о којима никада нисам волео да говорим. Кад сам допао затвора, схватио сам већ после неколико дана да нећу волети да говорим о овом делу свога живота.

Касније нисам придавао важности овом осећању непријатности. Првих дана, у ствари, нисам ни био у затвору: некако неодређено ишчекивао сам да се нешто ново догоди. Све је почело тек од Маријине прве и једине посете. Оног дана кад сам примио њено писмо (рекла ми је да јој забрањују да ме

посећује јер ми није жена), од тог дана осетио сам да ми је ћелија дом и да се ту мој живот зауставио. На дан мог хапшења затворили су ме најпре у једну собу у којој је већ било неколико затвореника, већином Арапа. Смејали су се видевши ме. Затим су ме упитали шта сам учинио. Рекох им да сам убио једног Арапина, и они су заћутали. Мало касније спустила се ноћ. Објаснили су ми како да наместим асуру на којој је требало да спавам. Кад се увије један крај, може се направити ваљкаст јастук.

Целе ноћи стенице су ми милеле по лицу. После неколико дана издвојили су ме у самицу, где сам спавао на дрвеном лежају. Имао сам једну “киблу”, и гвоздени умиваоник. Затвор се налазио сасвим високо изнад града и кроз мали прозор могао сам да видим море; Једног дана кад сам се ухватио за решетке на прозору, испруживши лице према светлости, уђе чувар и рече ми да имам посету. Помислих да је Марија. И заиста је била она.

Да бих дошао до собе за пријем посета, пошао сам једним дугим ходником, затим степеницама и најзад још једним ходником. Уђох у једну врло велику дворану осветљену широким прозором. Дворана је била подељена у три дела двема решеткама, које су је по дужини пресецале. Између двеју решетака налазио се простор од осам до десет метара, који је делио посетиоце од затвореника. Преко пута мене спасили Марију у њеној пругастој хаљини и препланула лица. С моје стране било је десетак затвореника, већина Арапа. Марија је била окружена Маваркама и налазила се између две посетитељке: мале старице, стиснутих усана, одевене у црно, и крупне, гологлаве жене, која је говорила врло гласно и млатарала рукама. Због растојања између решетака, посетиоци и затвореници били су принуђени да готово вичу. Чим сам ушао, од граје која је одјекивала између високих, голих зидова дворане, од оштре светлости која се с неба спуштала на стакла и одбијала у дворани, заврте ми се у глави. Моја ћелија била је много тиша и мрачнија. Требало ми је неколико тренутака да се прилагодим. Најзад ми је ипак пошло за руком да свако лице

разазнам јасно и одвојено на дневној светлости. Приметих да један чувар седи на крају ходника између две решетке. Већина арапских затвореника, као и њихове породице, чучали су једни преко пута других. Они нису викали. Упркос граји, успевали су да се међусобно споразумевају иако су сасвим тихо говорили. Њихово потмуло мрмљање, које је долазило одоздо, стално је пратило разговоре који су се укрштали изнад њихових глава. Све сам то брзо запазио идући према Марији. Приљубљена уз решетку, смешила се на силу. Учинила ми се врло лепа, али нисам смео да јој то кажем.

“Дакле?” рече ми врло гласно. “Ту сам, дакле.”

“Како си, имаш ли све што желиш?”

“Да, све”.

Ућутасмо, и Марија се стално смешила. Она крупна жена довикивала је нешто моме суседу, по свој прилици своме мужу, плавом, крупном човеку, отворена погледа. Изгледа да су настављали већ започети разговор.

“Жана није хтела да га узме” викала је из свег гласа. “Да, да”, одговарао је човек. “Рекла сам јој да ћеш га поново узети, чим изађеш, али она га није хтела узети.”

Марија, са своје стране, довикну да ме Ремон поздравља и ја рекох: “Хвала.”

Али мој глас пригуши глас суседа, који је питао: како му је. Његова жена се насмеја и рече да се никад није боље осећао. Мој сусед с леве стране, омален младић, нежних руку, ништа није говорио. Приметио сам да стоји према старици и да се обоје нетремице гледају. Није било времена да их дуже посматрам, јер ми Марија довикну да никада не треба губити наду. Рекох: “Да.”

Погледах је, и у исто време пожелех да јој стегнем рамена испод хаљине. Пожелех ону фину пут и не би ми јасно чему бих се надао сем њој. Било је то сигурно оно што је и сама Марија хтела рећи, јер се непрестано смешила. Видео сам само блесак њених зуба и мале боре око очију. Она ми још једном довикну: “Изаћи ћеш и венчаћемо се!”

Одговорих: “Мислиш”, али само да нешто кажем. Она

тада на брзину и исто тако гласно добаци да ћу бити ослобођен и да ћемо поново ићи на купање. Она друга жена, међутим, такође се драла и говорила да је оставила котарицу у пријавници. Набрајала је све што је у њу стрпала. Све је то требало проверити, јер је све то било врло скупо. Мој други сусед и његова мајка стално су се гледали. Тихи жагор Арапа настављао се испод нас. Изгледало је да светлост споља све више надире кроз прозоре.

Нешто сам се слабо осећао и хтео сам да пођем. Граја ми је сметала. С друге стране, желео сам да што више искористим Маријино присуство. Не знам колико је времена прошло. Марија ми је говорила о томе шта ради и даље се непрестано смејала. Мрмљање, узвици, разговори, све се то сливало у једно. Једино тихо острвце поред мене били су онај омален младић и старица који су се само гледали. Постепено су одводили Арапе. Скоро сви умукнуше чим је први изишао. Старица се примаче решеткама и у тај трен чувар даде знак њеном сину. Овај рече: “До виђења, мајко”, а она пружи руку између две решетке да би му лагано и што дуже махала.

Она је отишла док је неки човек са шеширом у руци ушао и заузео њено место. Уведоше још једног затвореника и они су живо, али полугласно разговарали, јер је у просторији поново завладала тишина. Дођоше по мог суседа с десне стране, а његова му жена рече, не спуштајући глас, као да није приметила да више не треба да виче: “Чувај се и пази.”

Затим дође ред на мене. Марија ми посла пољубац. Окренух се још једном пре но што сам отишао. Лицем прислоњеним уз решетку и с оним истим развученим и грчевитим осмехом стајала је непомично.

Убрзо после тога ми је писала. И управо од тог тренутка започело је оно о чему никада нисам волео да говорим. На сваки начин, ни у чему не треба претеривати, и мени је то било лакше него другима. Најтеже од свега било ми је у прво време мога затвора то што сам мислио као слободан човек. Зажелео бих, на пример, да се нађем на обали и да сиђем ка мору. Када бих замислио како ми први таласи шуме испод ногу и тело



улази у воду и у томе поново нашао слободу, осетио бих колико су ми зидови тамнице тесни. Ово је трајало неколико месеци. После овога мислио сам само као затвореник. Чекао сам свакодневну шетњу на коју сам одлазио у двориште, или посету адвоката. Остало време распоређивао сам врло добро. У то време често сам размишљао да бих се, кад би ме приморали да живим у стаблу неког сувог дрвета и да се ничим не бавим осим да гледам небо изнад себе, малопомало и на то навикао. Чекао бих да птице полете или облаци да се сретну као што сам овде чекао чудне кравате свог адвоката или као што сам у оном другом свету стрпљиво очекивао суботу да обгрлим Маријино тело. Али када бих добро размислио, ја се нисам налазио у сувом стаблу. Било је несрећнијих од мене. Тако је и моја мајка мислила и често је понављала да се човек, на крају крајева, на све привикне.

Уосталом, обично нисам ишао тако далеко. Први месеци били су тешки. Али управо напор који сам морао да уложим, помогао ми је да их пребродим. Мучила ме је, на пример, жеља за женом. Било је то сасвим природно, био сам млад. Никада нисам мислио баш на Марију. Али сам мислио толико на жену, на жене, на све оне које сам познавао или које сам у извесним приликама волео, тако да ми је ћелија била пуна свих тих лица и свих мојих жеља. То ме је, у извесном смислу, избацивало из равнотеже. У другом, опет, то ми је прекраћивало време. Успео сам, најзад, да задобијем наклоност шефа чувара, који је за време ручка пратио куvara. Први ми је он говорио о женама. Рекао ми је да је то прва ствар на коју се сви жале. Одговорио сам му да сам и ја као и они и да сматрам такав поступак неправедним. “Али управо због тога вас и стављају у затвор.” “Како, због тога?” “Па да, слобода, то је то. Лишавају вас слободе.” Никада нисам о томе размишљао. Сложио сам се с њим: “То је истина”, рекох му, “јер у чему би се иначе састојала казна?” “Да, ви разумете ствари. Остали не. Међутим, они се сналазе како знају.” Чувар је затим отишао.

Постављало се такође и питање цигарета. Кад су ме затворили, узели су ми каиш, узице за ципеле, машину и све



што сам имао у џеповима, нарочито цигарете. Кад сам већ био у ћелији, тражио сам да ми их врате. Рекоше ми да је то забрањено. Првих дана било ми је врло тешко. То ме је, можда, највише сломило. Сисао сам комадиће дрвета које сам кидао од дасака кревета. Целог дана стално ми је било мука. Нисам схватао зашто ме лишивају нечега што никоме не штети. Тек касније сам разумео да је то саставни део казне, али тада сам се већ био одвикао од пушења и та казна за мене није више постојала.

Осим ових непријатности, нисам био сувише несрећан. Све се састојало, још једном да кажем, у томе како да утучем време. Од тренутка кад сам, најзад, постао свестан да треба живети од успомена, нисам се више уопште досађивао. Понекад бих размишљао о својој соби и у машти бих пошао из једног њеног кутка да се, бројећи све што ми се налазило на путу, поново у њега вратим. У прво време било је то брзо готово, али увек када бих то поновио, трајало би нешто дуже. Ово стога јер би се присећао сваког комада намештаја и на сваком комаду сваког предмета који се на њему налазио, а на сваком предмету свих ситница, и међу свим тим ситницама, свих украса, пукотина или окрњеног руба, њихових боја или финоће. У исто време трудио сам се да не изгубим везу са својим инвентаром, да направим потпун попис. Тако сам после неколико недеља проводио читаве сате само у набрајању свега што се налазило у мојој соби. На тај начин, уколико сам више размишљао, утолико сам све више оживљавао у сећању непознате или заборављене ствари. Тада сам схватио да би човек који је живео само један дан могао без муке да живи сто година у затвору. Имао би довољно успомена да му никад не буде досадно. То је донекле нешто вредело.

Постављало се исто тако питање сна. У прво време ноћу сам слабо спавао, а дању никако. Постепено сам боље спавао, и чак сам могао и дању да спавам. Могу рећи да сам последњих месеци спавао по шеснаест до осамнаест сати дневно. Остајало ми је дакле шест сати да утрошим за јело, природне потребе, успомене и причу о Чехословаку.

Између сламарице и дасака кревета нашао сам неко парче старих новина, готово прилепљено за тканину, пожутело и провидно. На њему се причало о неком догађају коме је недостајао почетак, али који се морао догодити негде у Чехословачкој. Један човек отпутовао је из неког чешког села у намери да се обогати. После двадесет и пет година вратио се са женом и дететом као богат човек. Његова мајка и сестра држале су хотел у његовом родном месту. Да би их изненадио, оставио је жену и дете у неком другом хотелу, а сам је отишао мајци која га, кад је дошао, није препознала. Да би се нашалио, дође на помисао да код њих најми собу. Показао им је свој новац. Да би га опљачкале, мајка и сестра га убију ноћу ударцима чекића и тело баце у реку. Изјутра је дошла жена, и, не знајући ништа о свему, открије ко је путник. Мајка се обеси. Сестра скочи у бунар. Мора да сам ову причу прочитао хиљаду пута. С једне стране, била је невероватна, с друге, природна. У сваком случају, сматрао сам да је то путник мало и заслужио и да се никада не треба шалити.

Време ми је пролазило у сну, сећањима, читању ове приповетке и смењивању светлости и мрака. Читао сам да човек у затвору изгуби, најзад, сваку представу о времену. За мене, међутим, то није имало много значаја. Нисам схватио колико дани могу бити у исто време дуги и кратки. Дуги, несумњиво, да их човек испуни, али толико развучени да су се најзад сливали једни у друге. При томе су губили своје име. Речи јуче или сутра биле су једине које су за мене имале неки смисао.

Кад ми једног дана чувар рече да се ту налазим већ пет месеци, поверовао сам му, али га нисам разумео. За мене је то био стално исти дан, који је плавио моју ћелију и исти тешки посао који сам настављао. Тог дана, по одласку чувара, погледао сам се у своју гвоздену порцију. Чинило ми се да мој лик остаје озбиљан чак и онда кад сам покушавао да му се насмешим. Затресао сам га испред себе. Осмехивао сам се, а он је задржавао онај исти строг и тужан израз.

Дан се ближио крају, и то је био час о коме не желим да

говорим, час без имена, у коме су се са свих спратова затвора дизали вечерњи шумови и још више истицали у немој тишини. Пришао сам прозорчићу и при последњој светлости још једном посматрао свој лик. Он је био и даље озбиљан, и то није никакво чудо, јер сам и ја у том тренутку био озбиљан. Али у исто време и први пут после толико месеци чуо сам јасно звук свога гласа. Познао сам глас који ми је већ одавно одјекивао у ушима и разумео сам да сам за све то време сам са собом разговарао. Тада сам се сетио шта је говорила неговатељица приликом мајчине смрти. Не, није било излаза и нико не може да замисли шта значе вечери у тамницама.

### III

Могу рећи да је углавном једно лето врло брзо сменило друго. Знао сам да ће ми се с доласком првих жега нешто неочекивано догодити. Мој случај био је одређен за последње заседање поротничког суда, а ово се завршава у јуну. Претрес је почео кад је напољу већ владала жега. Адвокат ме је уверавао да неће трајати дуже од два или три дана. “Суд ће, уосталом, додао је он, журити, јер ваша ствар није најважнија. О једном оцеубиству расправљаће се одмах после тога.”

У пола осам изјутра дођоше по мене и затвореничка ме кола одвезоше у суд.

Два жандарма уведоше ме у једну замрачену просторију. Чекали смо седећи крај врата, иза којих су се чули гласови, повици, померање столица и сав онај дармар који ме је подсећао на свечаности у градској четврти када после концерта уређују дворану да би се могло играти. Жандарми ми рекоше да треба сачекати судије, а један од њих понуди ми цигарету, коју одбих.

Мало затим он ме упита да ли ме је страх. Одговорих му да није. Ставише, у извесном смислу ме је интересовало да видим неки процес. У животу ми се никада слична прилика није пружила: “Да, рече други жандарм, само све то, на крају крајева, замара.” Мало затим у просторији одјекну звонце.

Скинуше ми лисице. Отворише врата и одведоше ме до оптуженичке клупе. Дворана је била дупке пуна. Сунце је, и поред завеса, овдеонде продирало, а ваздух је био спаран. Прозори су били затворени. Сео сам, жандарми ме окружише. Пред собом спазих ред лица. Сви су ме посматрали: би ми јасно да су то поротници. Не бих, међутим, могао да кажем у чему су се разликовали једни од других. Имао сам само један утисак: нашао сам се пред неком трамвајском клупом и сви ови непознати путници вребали су придошлицу да би на њему открили нешто смешно. Знам да је то била глупа помисао, јер овде нису тражили ништа смешно, већ злочин. Разлика, међутим, није велика, и у сваком случају та ми је мисао пала на ум.

Мало су ме, такође, збунили сви ти људи у овој затвореној дворани. Поново сам разгледао судницу и нисам препознао ниједно лице. Не чудим се што у први мах нисам схватио да се сав овај свет гура да би мене видео. Људи обично нису водили рачуна о мојој личности. Требало је напора да схватим да сам ја био тај који сам изазвао толико узбуђење. Рекао сам жандарму: “Колико света!” Овај ми одговори да је то због новина и показа ми групу која је стајала близу стола иза клупе за поротнике. Рекао ми је: “Ено их.” Упитао сам: “Кога?” И он понови: “Новинара.” Познавао је једног од новинара, који га тог тренутка угледа и упути се према њему. Био је то постарији човек, симпатичан и с нешто бора на лицу. Он се најсрдачније руковао са жандармом. Тада сам приметио да се сви ти људи овде састају, пријатељски обраћају једни другима и разговарају као у неком клубу у коме се човек осећа срећним што се нашао међу људима из истог круга.

Објаснио сам себи такође чудно осећања да сам овде као неки улез, потпуно сувишан. Новинар ми се у међувремену обрати смешећи се. Рече ми да се нада да ће се на крају све добро завршити. Захвалих му, а он додаде: “Знате, вашу ствар смо мало надували. Лето је мртва сезона за новине. А само ваш случај и онај о оцеубиству нешто вреде.” Затим ми у групи из које је дошао показа једног младог човека који је личио на



угојену ласицу, са великим, црно уоквиреним наочарима. Рече ми да је то специјални дописник једног париског листа: “Уосталом, он није дошао због вас. Али пошто му је задатак да извештава о процесу оцеубиства, затражили су од њега да телеграфише уједно и о вашем случају.” Мало је требало да му се на томе захвалим. Помислио сам ипак да би то било смешно. Срдачно ми је махнуо руком и оставио нас. Чекали смо још неколико минута.

Окружен многим колегама, одевен у адвокатску тогу, мој адвокат је такође стигао. Отишао је до новинара и руковао се с њима. Шалили су се, смејали, изгледали врло задовољни, све док звонце није зазвонило у судници. Тада сви заузеше своја места. Адвокат ми приђе, стеже ми руку и посаветова ме да што краће одговарам на питања која ми буду постављена, да не предузимам ништа на своју руку и да се у свему ослоним на њега.

Лево од мене чух шкрипу столице коју је неко померио и угледах високог, мршавог човека, одевеног у црвено, с лорњоном, који је, намештајући своју тогу, пажљиво седао. Био је то државни тужилац. Вратар најави долазак пороте. Два вентилатора зазврјаше. Три судије, двојица у црном, трећи у црвеном, уђоше са досијеима и брзим корацима се упутише према подијуму који је доминирао двораном. Човек у црвеном плашту седе у фотељу у средини, стави капу испред себе, обриса марамицом малу ћелаву лубању и изјави да претрес почиње.

Новинари су већ држали своја наливпера у руци. Сви су подједнако изгледали равнодушни и помало подругљиви. Па ипак, један од њих, много млађи, обучен у сиво одело с плавом машином, ставио је своје наливперо испред себе и гледао ме. На његовом мало неправилном лицу запажао сам само два бистра ока која су ме испитивачки посматрала не изражавајући при том ништа одређено. Имао сам чудноват утисак да сам себе посматрам. Можда баш због тога, а и зато што нисам познавао обичаје овог места, нисам добро схватио све што се касније догађало, извлачење поротника коцком, питања која је



председник постављао адвокату, државном тужиоцу и пороти (сваки пут би се главе поротника у исто време окретале према судском већу), брзо читање оптужнице, у којој сам препознао имена места и лица, и затим опет нова питања адвокату.

Председник најави да ће се најпре приступити прозивању сведока. Вратар прочита имена која привукоше моју пажњу. Приметио сам како се из донедавна безобличне публике дижу један по један, и затим нестају кроз споредна врата, директор и настојник дома стараца, Томас Перез, Ремон, Масон, Саламано и Марија. Преплашена, она ми неприметно даде знак. Чудио сам се самом себи како их раније нисам спазио, када, чувши своје име, последњи устаде Селест. Познадох поред њега старију женицу из ресторана, строгог и одлучног држања. Она ме је живо посматрала. Није било времена да о томе нешто размишљам јер је председник узео реч. Најавио је да ће почети прави претрес и да сматра сувишним да публици препоручи да буде мирна. Он је, према његовим речима, овде да непристрасно руководи претресом једног случаја који жели објективно да размотри. Пресуда коју ће изрећи порота биће праведна, а у случају да дође до било каквог нереда, дворана ће бити испражњена.

Врућина је бивала све већа и ја приметих како се присутни у дворани хладе новинама, чија је изгужвана хартија шуштала. Председник даде знак и вратар донесе три лепезе од плетене сламе које три судије одмах употребише.

Моје саслушавање поче одмах. Председник ме је мирно испитивао, штавише, како ми се чинило, с извесном нотом срдачности. Још једном морао сам да поновим све генералије, па и поред тога што ме је то озлоједило, мислио сам да је то у суштини сасвим природно, јер би то био сувише озбиљан преступ ако би се судило једном човеку уместо другом. Председник је затим причао о оном што сам учинио и после сваке треће реченице обраћао ми се са: “Је ли тако?” Сваки пут, према упутствима адвоката, ја бих одговорио: “Да, господине председниче.” То је дуго трајало, јер је председниково причање било врло исцрпно. За све то време

новинари су писали. Осећао сам погледе оног најмлађег међу њима и оне мале жене аутомата. Трамвајска клупа била је сва окренута према председнику. Он је кашљао, листао по досијеу и хладећи се, окретао се према мени.

Рече ми да сада треба да ми постави неколико питања која, на изглед, немају непосредне везе с мојим случајем, али која су, можда, с њим чврсто повезана. Схватио сам да ће опет говорити о мени, и у исто време осетио сам колико ми је то непријатно. Постави ми питање зашто сам мајку сместио у дом. Одговорио сам му да сам то учинио зато што нисам имао новаца да узмем неког ко би је чувао и неговао. Он ме упита да ли ми је то лично тешко падало и ја му одговорих да ни мама ни ја нисмо више једно од другог ништа очекивали, уосталом, ни од кога, и да смо се обоје већ били навикли на наш нови живот. Председник на ово рече да не жели дуже на овоме да се задржава и упита државног тужиоца има ли неко питање да ми постави.

Окренут упола леђима и не гледајући ме, овај изјави да би, с председниковом дозволом, желео да зна јесам ли се на извор вратио потпуно сам и у намери да убијем Арапина. “Не”, одговорих. “Зашто је онда био наоружан и зашто се вратио баш на то место?” Одговорио сам да је то било случајно. Злобно нагласивши, државни тужилац примети: “За сада толико!” После овога био је мало збуњен, мени се бар тако учинило. А након кратког договора председник изјави да се претрес прекида и због саслушања сведока одлаже за после подне.

Нисам имао времена да размишљам. Одведоше ме, попеше у затвореничка кола и отпратише у затвор, где сам јео. Одмах затим, баш кад сам осетио да сам уморан, дошли су поново по мене; све се поновило и нашао сам се у истој дворани пред истим лицима. Само је врућина била још већа и, као неким чудом, сви поротници, државни тужилац, мој адвокат и неколико новинара, такође су држали сламнате лепезе. Млади новинар и она женица стално су били ту. Они се нису хладили и непрестано су ме немо гледали.

Обрисао сам зној што ми је обливао лице и тек кад сам чуо да позивају управника дома стараца, био сам свестан места и сама себе. Поставише му питање да ли се мајка жалила на мене и он рече да јесте, али да је то била нека чудна навика људи из дома да се жале на своју родбину. Председник је захтевао да тачно наведе да ли ми је замерала што сам је сместио у дом стараца и управник потврди да јесте. На друго питање одговори да је био запрепашћен мојим миром на дан мајчине сахране. Упиташе га шта подразумева под миром. Управник тада обори очи и изјави да нисам хтео да видим мајку, да нисам ни сузу пустио, и да сам одмах после сахране, не задржавајући се на гробу, отишао. Још нешто га је нарочито изненадило: намештеник погребног завода рекао му је да нисам знао мајчине године. После овог наста тишина и председник га упита да ли је то о мени говорио. Како управник није разумео питање, овај му рече: “То је закон.” Председник затим постави питање државном тужиоцу има ли да постави неко питање сведоку. А овај узвикну: “О, не, то је довољно”, тако гласно и с таквим победничким погледом према мени да сам први пут после толико година осетио глупу жељу да заплачем, јер сам осећао колико су ме презирали сви ти људи. Пошто упита пороту и мог адвоката да ли они имају да поставе неко питање, председник пређе на саслушавање настојника. За њега, као и за све остале, поновила се иста церемонија. Прилазећи, настојник ме погледа и одврати поглед. Одговарао је на питања која су му постављали. Он такође рече да нисам хтео да видим мајку, да сам пушио, спавао и пио белу кафу. Осетих тада нешто што је узбудило целу дворану и први пут схватих да сам крив. Затражише да настојник понови причу о белој кафи и цигарети. Државни тужилац ме је посматрао с иронијом у очима. Мој адвокат упита тада настојника да ли је и он са мном пушио. На ово државни тужилац плану: “Ко је овде злочинац и какве су то методе које се састоје у томе да каљају сведоке оптужбе у намери да се обезвреде искази који, упркос свему, остају тешки.” И поред свега тога, председник затражи од настојника да одговори на питање. Стари збуњено

рече: “Знам да сам погрешио, али нисам смео да одбијем цигарету коју ми је господин понудио.” На крају и мене запиташе имам ли шта да додам. “Ништа”, одговорих, “осим то да је сведок у праву. Истина је да сам му понудио цигарету.” Настојник ме тада погледа мало зачуђено и са захвалношћу. Донекле је оклевао, а затим рече да ми је он понудио белу кафу. Мој је адвокат гласно ликовео и изјавио да ће то поротници имати у виду, на шта државни тужилац загрме изнад наших глава и рече: “Да, господа поротници ће то имати у виду, и донеће закључак да је туђ човек могао да понуди кафу, али је требало да је син одбије пред телом оне која му је дала живот.” Настојник се врати на своје место.

Кад дође ред на Томаса Переза, вратар га, придржавајући, доведе пред судије. Перез рече да је добро познавао моју мајку и да ме је свега једанпут видео, и то на дан њене сахране. Упиташе га шта сам радио тога дана, а он им одговори: “Било ми је, разумејте, много тешко, ништа дакле нисам видео. Туга ме је спречавала да ишта видим. За мене је то била тешка туга. Чак сам се и онесвестио. Господина, према томе, нисам могао да видим.” Државни тужилац га упита да ли ме је бар видео да плачем. Перез одговори да није. На ово државни тужилац додаде: “Господа поротници ће ово имати у виду.” Мој адвокат се разљути. Тоном који ми се учини претераним он упита Томаса Переза: “Да ли је видео да нисам плакао.” Перез одговори: “Не.” Публика се смејала, а мој адвокат, заврнувши рукаве, одлучно рече: “То је слика овог процеса. Све је и ништа није истина!” Лице државног тужиоца постаде безизразно и он је за то време оловком овлаш додиривао странице својих досијеа.

После пет минута прекида, када ми је мој адвокат саопштио да се све најбоље одвија, саслушали су Селеста, кога је навела одбрана. Одбрана, то сам био ја. Селест је с времена на време погледавао према мени и окретао панама шешир у рукама. Имао је на себи ново одело, које је облачио када је понекад са мном недељом одлазио на коњске трке. Чини ми се да није могао да стави оковратник, јер је имао само једно



бакарно дугме којим је закопчао кошуљу. Упиташе га јесам ли ја био његова муштерија и он одговори: “Да, али и пријатељ”; шта мисли о мени, а он одговори да сам човек; шта подразумева под тим, он изјави да сви знају шта то значи; да ли је запазио да сам повучен, он признаде да сам говорио само онда кад сам имао шта да кажем. Државни тужилац га упита да ли сам редовно плаћао храну. Селест се насмеја и рече: “Међу нама то су биле ситнице.”

Упиташе га затим шта мисли о мом злочину. Он тада стави руку на ограду и видело се да је нешто припремио. Рекао је: “То је, по мом мишљењу, несрећа. Цео свет зна шта је то несрећа. Од тога се не можете бранити. За мене је, дакле, то несрећа.” Намеравао је да настави, али му председник рече да је доста и да му захваљује. Селест се мало збуни, али ипак додаде да би желео још да говори.

Затражише да буде кратак, и он још једном понови да је то несрећа. На ово му председник рече: “Да, то се разуме, али ми смо овде да судимо о несрећама ове врсте. Хвала вам још једном.” Као да је исцрпао све своје знање и сву своју добру вољу, Селест се окрену према мени. Учинио ми се да му очи сијају и усне подрхтавају. Изгледало је као да ме пита шта би још могао учинити. Ништа не рекох, не учиних никакав покрет, али први пут у животу пожелех да загрлим човека.

Председник му још једном нареди да напусти ограду. Селест оде и седе на своје место у судници. Нагнут мало напред, с лактовима на коленима, с панама шеширом у рукама, слушајући све што се говорило, он до краја претреса остаде тамо. Уђе Марија. На глави је имала шешир и била је и сада лепа, али ја сам је више волео кад је била гологлава. С места на коме сам се налазио назирао сам њене мале груди и познао њену доњу пуначку усну. Изгледала је врло нервозна. Одмах је упиташе откад ме познаје. Она назначи време када је код нас радила.

Председник је хтео да сазна какви су били њени односи са мном. Она рече да је била моја пријатељица. На друго питање одговори да је истина да је требало да се за мене уда.



Председник, који је прелиставао неки досије, изненада је упита откад траје наша веза. Она изговори датум. Државни тужилац равнодушно примети да му се чини да је то било сутрадан по смрти мајке. Затим помало иронично рече да не би хтео дуже да се задржава на том осетљивом питању, да сасвим схвата Маријине обзире, али (глас му овде постаде опорији) дужност му налаже да се уздигне изнад уобичајених друштвених обзира. Замолио је Марију да у краћим цртама опише дан кад сам је упознао. Марија није хтела да одговара, али на упорно тражење државног тужиоца исприча о нашем купању, одласку у биоскоп и повратку у мој стан. Државни тужилац рече да је после Маријиних изјава на саслушању прегледао програме тога дана. Додао је да ће сама Марија казати који се филм тада приказивао. И заиста, скоро безбојним гласом, она рече да је то био један Фернанделов филм. Чим је ово изговорила, у дворани завлада потпуна тишина. Врло озбиљан, и гласом који ми се учинио заиста узбуђен, показујући прстом у мене, државни тужилац лагано изусти: “Господо поротници, сутрадан по смрти своје мајке, овај човек отишао је на купање, упустио се у недозвољен однос и отишао да се, гледајући један комичан филм, насмеје. Немам више ништа да вам кажем.” Сео је, док је около и даље владала тишина. Марија, међутим, изненада зајеца и рече да све то није било тако, да је постојало нешто друго, да су је приморали да каже супротно ономе што је мислила, да ме добро познаје и да ништа рђаво нисам учинио. На председников миг, вратар је изведе, суђење се настави.

После тога једва су саслушали Масона, који изјави да сам поштен човек и “додао бих чак” честит човек. И Саламана су једва саслушали кад их је подсетио да сам био добар према његовом псу и кад је одговарао на једно питање о мојој мајци и мени изјавивши да ништа више нисам имао да кажем мајци и да сам је стога сместио у дом. “Треба разумети, говорио је Саламано, треба разумети.” Изгледало је, међутим, да нико ништа не разуме. Одведоше га.

Дође ред и на Ремона као последњег сведока. Ремон ми

даде знак и одмах изјави да сам невин, али председник добаци да га нико не пита за његово мишљење, већ за чињенице. Позвао га је да чека на питања и потом да одговара. Затражише од њега да тачно одреди своје односе према жртви. Ремон ово искористи да каже како је њега овај замрзео откако је ошамарио његову сестру. Председник му на ово постави питање да ли је жртва имала неког разлога да и мене мрзи. Ремон одврати да је моје присуство на плажи било пука случајност. Државни тужилац га тада упита како је дошло до тога да сам ја написао писмо са којим је започела ова драма. Ремон одговори да је и то била пука случајност. Државни тужилац одврати да случај у овом догађају има на својој савести многа недела. Хтео је да зна да ли је и то било случајно што се нисам умешао кад је Ремон шамарао своју љубавницу, да ли је било случајно и то што сам сведочио у комесаријату, и да ли је било случајно што су и моје изјаве на сведочењу учињене из чисте љубазности. На крају он упита Ремона од чега живи, а када овај одговори да је “магационер”, државни тужилац изјави поротницима да је општепознато да је сведок подводач. Био сам његов ортак и пријатељ. Радило се о једном гадном догађају најниже врсте, утолико тежем што су имали посла с моралним чудовиштем. Ремон је хтео да се брани и мој адвокат је протествовао, али им рекоше да државног тужиоца треба пустити да заврши. Овај рече: “Нешто бих још додао. Да ли је био ваш пријатељ?” упита он Ремона. “Да”, рече овај, “био ми је друг.” Државни тужилац ми тада постави исто питање, ја погледах Ремона, који не одврати поглед. Одговорих: “Да!” Државни тужилац се на ово обрати поротницима и изјави: “Овај исти човек који се сутрадан по смрти своје мајке одао најсрамнијем разврату, извршио је убиство из ништавних разлога да би окончао једну прљаву аферу из подземља.”

Потом седе. Али мој адвокат, кога је већ издавало стрпљење, дижући руке тако да су рукави клизнувши открили наборе на његовој уштирканој кошуљи, узвикну: “На крају крајева, да ли је он оптужен зато што је сахранио мајку или

што је убио човека?” Публика је праснула у смех, али државни тужилац поново устаде, загрну се својом тогом и изјави да би морали бити наивни као поштовани бранилац па да не осете да између ове две групе чињеница не постоји дубок, узбудљив и суштински однос. “Да”, узвикну он снажно, “оптужујем овог човека што је са срцем злочинца сахранио своју мајку.” Ова изјава изгледа да је произвела огроман утисак на публику. Мој адвокат слеже раменима и обриса зној који му је облио чело. И он сам изгледао је потресен и би ми јасно да се ствари не одвијају добро по мене.

Суђење је прекинуто. Излазећи из суда да бих се попео у кола, поново за тренутак осетих мирис и боју летње вечери. У тами свог покретног затвора, мада сасвим клонуо од умора, поново сам разабирао све оне познате звуке свог вољеног града и извесних тренутака кад ми се догађало да осетим да сам задовољан. Извикивање продавца новина у већ свежијем ваздуху, заостале птице у парку, нуђење продавца сендвича, шкрипу трамваја на окукама градских узвишица и роморење неба пре но што се ноћ спусти над пристаниште — све је то доприносило да сам као слепац доживео пут који сам добро познавао пре но што сам допао затвора. Да, био је то час када сам, давно, био срећан. Било је то време када ме је увек очекивао лаки сан без снова. Па ипак, нешто се у свему томе изменило, јер у ишчекивању сутрашњице поново сам доспео у своју ћелију. Као да познати путеви обележени на летњем небеском своду могу да воде у тамнице као и у безазлене снове.

#### IV

Увек је, чак и на оптуженичкој клупи, занимљиво слушати кад говоре о теби. Могу да кажем да се за време говора државног тужиоца и мог адвоката много говорило о мени, и можда више о мени него о мом злочину. Да ли је, уосталом, између свих тих говора било неке разлике? Адвокат је дизао руке и бранио оптуженог трудећи се да га оправда. Државни

тужилац је пружао руке и указивао на кривицу, али је није правдао. Па ипак, нешто неодређено ме је мучило. Иако сам био заокупљен својим мислима, падао сам у искушење да се умешам, али адвокат би ми добацио: “Ћутите, у вашем случају је то боље.” Изгледало је као да цео догађај разматрају ван мене. Све се одвијало без мог учешћа. Кројили су ми судбину не питајући ме за мишљење. С времена на време спопадала би ме жеља да им свима упаднем у реч и довикнем: “Па ипак, ко је овде оптужени? Важно је бити оптужен. Имам и ја нешто да кажем!” Размисливши, међутим, ништа нисам имао да кажем. Морам, уосталом, признати да интересовање које човек побуђује код људи није дуга века. Говор државног тужиоца, на пример, заморио ме је врло брзо. Само поједини делови, покрети или читаве тираде, издвојени из целине, потресли би ме или привукли моју пажњу.

Суштина његове мисли, уколико сам добро схватио, била је у томе да сам учинио злочин с предумишљајем. То је бар покушавао да докаже. Како је и сам говорио: “Доказаћу то, господо, доказаћу то двоструко. Прво, чињеницама јасним као сунце, а затим у оскудном светлу које ће ми пружити психологија ове злочиначке душе.” Укратко је изложио чињенице почев од мајчине смрти. Подсетио је на моју неосетљивост, незнање у коме сам се нашао у вези с њеним годинама, моје купање сутрадан с једном женом, биоскоп, Фернандел и, најзад, повратак с Маријом. Требало ми је времена да га у том тренутку схватим, јер је говорио “његова љубавница”, док је за мене она била само Марија. Затим је прешао на Ремонов случај. Сматрао сам да је његово гледање на догађаје било јасно. То што је говорио, било је прихватљиво. У договору с Ремонем писао сам писмо да бих примамиио његову љубавницу и предао је човеку “сумњива морала” да је злоставља. На плажи сам изазвао Ремонове противнике. Ремон је био рањен. Од њега сам затражио револвер. Вратио сам се сам на обалу да се тамо њиме послужим. Убио сам Арапина као што сам замислио. Чекао сам. А “да би био сигуран да је посао добро извршен”, испалио



сам још четири метка, одмерено, сигурно, у неку руку смишљено.

“Ето, господо, рече државни тужилац. Изложио сам вам ток догађаја који је довео овог човека да изврши убиство потпуно свесно. Остајем при томе, рече он. Јер није реч о обичном убиству, о непромишљеном делу при коме би олакшавајуће околности дошле у обзир. Овај човек, господо, овај човек је интелигентан. Чули сте га, зар не? Уме да одговара. Он познаје вредност речи. И не може се рећи да је поступио а да није био свестан онога што чини.”

Слушао сам и чуо да ме сматрају интелигентним. Али нисам сасвим схватио у коликој се мери добре особине обичног човека могу претворити у страховиту оптужбу против окривљеног. То ме је, у најмању руку, запрепастило, и нисам више слушао тужиоца све до тренутка кад је рекао: “Је ли икад изразио кајање? Никада, господо. Ниједном у току истраге овај се човек није узбудио због свога страшног недела.” Тада се окрену према мени, упре прстом на мене и настави да ме напада а да ја заиста нисам схватао због чега. Нема сумње, морао сам да признам да је био у праву. Нисам много жалио свој чин. Али сам се чудио толиком огорчењу. Хтео сам да покушам да му искрено објасним, скоро од срца, да никада нисам био у стању да за нечим зажалим. Био сам увек обузет оним што је требало да се данас или сутра догоди. Међутим, у положају у коме сам се нашао, нисам, разуме се, никоме могао говорити таквим тоном. Нисам имао права да покажем своја осећања и добру вољу. Трудио сам се да и даље слушам јер је тужилац почео да говори о мојој души.

Обративши се господи поротницима, он рече да се наднео над њу и да у њој ништа није нашао. Рече да ја, у ствари, и немам душе и да ми ништа људско, чак ниједно од оних моралних начела која чувају људско срце, није блиско. “Нема сумње, додао је, ми му због тога не можемо пребацити. За оно што није био у стању да стекне, не можемо га оптуживати да му недостаје. Али кад је реч о овом суду, попустљивост би била сасвим негативна врлина и она треба да се преобрази у



ону тежу, али узвишенију — у врлину правде. Ово посебно кад празнина срца коју откривамо у овог човека постаје понор у који људско друштво може да пропадне.” После тога говорио је о мом ставу према мајци. Поновио је све што је рекао у току расправе. Међутим, био је много опширнији него док је говорио о мом злочину, штавише, толико опширан да сам после свега осећао само запару тог преподнева. И то бар до тренутка док државни тужилац није застао и, после краткотрајног ћутања, наставио врло дубоким и продорним гласом: “Сутра ће, господо, овај исти суд судити најгнуснији злочин: оцеубиство.” По његовом мишљењу чак се ни у машти није могао замислити тако свиреп злочин. Па ипак је изразио наду да ће га људска правда казнити без милости. Али није се плашио да каже да ужас који је у њему изазвао овај злочин скоро уступа пред оним који осећа пред мојом неосетљивошћу. Човек, према њему, који је морални убица своје мајке, сам се искључује из људског друштва као и онај који је подигао убилачку руку на свог родитеља. У сваком случају, први је припремио чин другога, он га је, у неку руку, најавио и озаконоио. “Убеђен сам, господо”, додао је повишеним гласом, “да нећете сматрати да је моја мисао сувише смела ако кажем да је човек који седи на овој оптуженичкој клупи исто толико крив за злочин као и онај коме ће сутра овај суд судити. Према томе, он треба да буде кажњен.” Овде тужилац обриса лице које се сијало од зноја. Најзад рече да је његова дужност болна, али да ће је одлучно извршити. Изјави још да немам шта да тражим у друштву чија најосновнија правила не признајем и да не могу да се позовем на људско срце чије основне реакције не познајем. “Тражим од вас главу човека”, рече, “и тражим је лака срца. Јер уколико ми се догађало да у току своје већ дуге каријере тражим смртну казну, никад као данас нисам осетио да тај болни захтев оправдавају, изискују, поткрепљују савест императивне и свете дужности и гнушање које осећам гледајући лице овог човека на коме читам само нешто чудовишно.”

Кад је тужилац поново сео, све се утишало. Био сам

ошамућен од врућине и чуђења. Председник се мало накашља и врло тихим гласом ме упита имам ли шта да додам. Устадох и пошто сам хтео да говорим, рекох, уосталом, мало насумце, да нисам имао намеру да убијем Арапина. Председник одговори да је то само тврђење и да до сада није разумео мој чин одбране и да би био срећан, пре но што чује адвоката, да тачно наведем побуде које су ме навеле да извршим тај чин. Изустих брзо, саплевши се мало у говору и увиђајући да сам смешан, да је то било због сунца. У судској дворани наста смех. Мој адвокат слеже раменима и одмах после тога дадоше му реч. Он изјави, међутим, да је касно, да има да говори више часова и да моли да се суђење одгоди за послеподне. Суд се с тим сагласи.

После подне велики вентилатори непрестано су избацивали загушљив ваздух из судске дворане. Малим, шареним лепезама поротници су махали у истом правцу. Чинило ми се да одбрани мог адвоката никада неће бити краја. У једном тренутку ипак сам га слушао, јер је рекао: “Истина је да сам извршио убиство.” Потом је наставио истим тоном говорећи “ја” сваки пут кад би говорио о мени. Био сам врло зачуђен.

Нагнух се према жандарму и упитах га зашто то чини. Он ми рече да ћутим, а потом одмах додаде: “Сви адвокати тако раде.” Помислих да је то још један од начина да ме издвоје из догађаја, да ме сведу на нулу и да се, у извесном смислу, поставе уместо мене. Верујем, међутим, да сам већ био далеко од ове судске дворане. Мој адвокат био ми је смешан. Задржао се кратко на поводу за убиство, а затим је и он говорио о мојој души, али чинило ми се са много мање дара од тужиоца. “И ја сам се наднео над ову душу, али супротно уваженом представнику јавног тужилаштва, нашао сам у њој нешто и могу да кажем да сам је читао као отворену књигу.” У њој је читао да сам честит човек, исправан, радан, вредан, одан кући у којој сам био запослен, да су ме сви волели и да сам саосећао са туђом невољом. За њега сам био узоран син који је издржавао мајку докле год је могао. Надао сам се, најзад, да ће

дом стараца пружити старици удобност коју ми моја средства нису допуштала да јој пружим. “Чудим се, господо, додао је, да се око тог дома дигла толика граја. Јер, најзад, ако треба пружити доказ о корисности и значају ових установа, треба рећи да их сама држава помаже.” Само, он није говорио о сахрани и ја сам осећао да то недостаје његовој одбрани. Али због ових дугих фраза, свих ових дана и бескрајних сати у којима се говорило о мојој души, имао сам утисак да све постаје као нека безбојна вода од које сам добио вртоглавицу.

На крају, сећам се само да је, док је мој адвокат настављао свој говор, с улице и кроз све дворане и суднице допирала до мене труба трговца сладоледом. Салетале су ме успомене на живот који ми више није припадао, али у коме сам налазио најситније и најоскудније радости: мирисе лета, градску четврт коју сам волео, вечерње небо. Маријин смех и хаљине. Никакве користи није било од тога што сам се налазио на том месту и од свега ми се смучило, те сам једва чекао да се то сврши, да се вратим у ћелију и утонем у сан. Једва сам чуо адвоката како је на крају узвикнуо да поротници неће послати у смрт поштеног радника који се у тренутку пометње заборавио, и како тражи олакшавајуће околности за злочин због кога већ, као најсигурнију казну, носим вечну грижу савести. Суд прекиде заседање и адвокат седе исцрпен.

Међутим, његове колеге приђоше да му стегну руку. Чуо сам: “Сјајно, драги мој!” Један од њих обрати се мени: “Шта кажете?” упита ме. Ја се сложих, али моја похвала није била искрена, јер сам био сувише уморан. Међутим, време је одмицало и врућина је била попустила. По извесним шумовима које сам чуо с улице наслућивао сам да је вече благо. Сви смо још били ту и чекали. А то што смо заједно чекали, тицало се само мене. Стално сам посматрао судску дворану. Све је било исто као и првог дана. Срео сам поглед новинара у сивом капуту и жене аутомата. То ме је навело да помислим како за време целог процеса нисам погледом потражио Марију. Нисам је заборавио, али сам био сувише заузет. Спазио сам је између Селеста и Ремона. Дала ми је знак

као да је хтела да каже: “Најзад”, и видео сам њено помало уплашено лице које се смешило. Осећао сам, међутим, као да ми је срце затворено и, штавише, нисам могао да одговорим ни на њен осмех.

Суд се вратио. На брзину прочиташе поротницима низ питања. Чуо сам “крив за убиство” ... “предумишљај”... “олакшавајуће околности”. Поротници изиђоше, а мене одведоше у једну малу просторију где сам већ једном чекао. Мој адвокат ми приђе: био је речитији и говорио је са више поверења и срдачности него икада раније. Мислио је да ће све бити добро и да ћу се извући с неколико година затвора или робије. Упитао сам га да ли постоји могућност да се иде на касациони суд у случају неповољне пресуде. Рекао ми је да не постоји. Његова тактика састојала се у томе да не подноси никакве предлоге који би озловољили пороту. Објаснио ми је да се пресуда не поништава само тако без икаква разлога. То ми је било јасно и прихватио сам његово образложење.

Посматрајући ствар хладно, то је било сасвим природно. У супротном случају, биле би и сувише узалудно исписане хартије. “У сваком случају”, рече ми адвокат, “постоји право жалбе. Али ја сам уверен да ће исход бити повољан.”

Чекали смо врло дуго, мислим скоро три четврти сата. После тога одјекну звонце. Мој адвокат ме остави говорећи: “Председник пороте прочитаће одговоре. Увешће вас тек кад буду изrekli пресуду.” Врата су лупала. Људи су трчкарали по степеницама за које нисам знао да ли су близу или далеко. Затим сам чуо неки мукли глас како нешто чита у дворани. Кад је звонце поново одјекнуло и врата кабине се отворила, до мене допре само тишина дворане, тишина и оно чудновато осећање које ме обузе кад утврдих да је млади новинар одвратио свој поглед од мене. Нисам гледао ка Марији. Нисам имао времена, јер ми председник у чудној форми рече да ће ми глава у име француског народа бити јавно одрубљена.

У том тренутку учинило ми се да сам проживео осећање које сам прочитао на свим лицима. Верујем да је то било поштовање. Жандарми су били врло љубазни према мени.



Адвокат је ставио своју руку на моју. Ни на шта више нисам мислио.

Међутим, председник ме упита имам ли шта да додам. Размислио сам и рекао: “Не.” Тада ме одведоше.

## V

По трећи пут сам одбио да примим исповедника. Немам шта да му кажем, не желим да разговарам, свакако ћу га ускоро опет видети. Засад ме интересује само то како да измакнем оној справи, како да сазнам да ли се нешто што је неминовно може избећи. Променили су ми ћелију. Из ове, кад се испружим, видим небо и само небо. Дани ми пролазе тако да на његовом своду посматрам нестајање боја које спаја дан са ноћи. Лежећи, ставим руке под главу и чекам. Не знам колико пута сам се питао да ли се икада десило да су на смрт осуђени умакли овој неумитној машини, ишчезли пре извршења смртне казне, пробили кордон полиције. Пребацивао сам самом себи што никада раније нисам обраћао више пажње описима извршења смртне казне. Требало би да се човек увек интересује за ова питања. Никад не знаш шта се може догодити. Као и остали, и ја сам читао новинарске извештаје. Сигурно је, међутим, да о томе постоје посебне књиге, за које ми је недостајало радозналости да их прелистам. У њима бих, можда, нашао описе бекства. Из њих бих сазнао да се бар у једном случају точак зауставио, да су у овој неизбежној одлуци случај и срећа само једном нешто изменили. Само једном! То би ми, верујем, у извесном смислу било довољно. Срце би учинило остало. У новинама се често пише о обавези коју дугујемо друштву. Требало би се по њиховом мишљењу, искупити. Али све то не подстиче машту. Овде је важна могућност бекства, скок ван оног неминовног обреда, трка у лудост која пружа све могућности надању. Надање, разуме се, значило је бити убијен на углу улице, у трку, пушчаним зрном у лету. Пошто сам све добро размотрио, ништа ми није допуштало овај раскош, све ми га је одузимало и она справа ме



је свог поново обузимала.

Нисам, поред све добре воље, могао да се помирим с овом безочном извесношћу. Јер, најзад, постојао је чудан несклад између пресуде на коме се заснивала и њеног сигурног развоја од тренутка када је била изречена. Чињеница да је пресуда прочитана у двадесет часова, а не у седамнаест, чињеница да би она могла бити сасвим друкчија да су је донели људи који пресвлаче рубље, да је донета у име једног тако неодређеног појма као што је француски народ (немачки или кинески), чинило ми се да све то одузима много озбиљности једној таквој одлуци. Уза све то био сам приморан да признам да од оног тренутка када је била изречена, њено дејство је постајало тако сигурно, тако озбиљно као што је сигурно постојање овог зида поред кога се сатирало моје тело.

У тим часовима сећао сам се приче коју ми је мајка приповедала о моме оцу.

Нисам га познавао. Све што сам о томе човеку знао, било је, можда, само оно што ми је мајка тада о њему говорила: отишао је да види погубљење једног убице. И при самој помисли да тамо оде, он се разболео. Па ипак је то учинио, а кад се вратио, повраћао је готово цело преподне. Отац ми се тада мало згадио. Сада сам то схватао и било је то сасвим природно. Како нисам увиђао да ништа није важније од извршења смртне казне и да је то, све у свему, једна ствар која заиста занима човека. Ако икада изиђем из затвора, ићи ћу да гледам свако извршење смртне казне. Верујем да нисам у праву што мислим на ту могућност, јер при помисли да се у рано јутро нађем на слободи иза кордона полицајаца, на неки начин с друге стране, при помисли да сам посматрач који долази да види и који ће моћи после да повраћа, талас горке радости запљусну ми срце. Али све то није било разумно.

Нисам био у праву да полазим од оваквих претпоставки јер ми је тренутак касније било тако страшно хладно да сам се сав скупио под свој покривач. Цвокотао сам зубима без снаге да се савладам.

Природно је да човек не може увек да буде разуман. Други

пут, на пример, правио сам нацрте закона. Изменио сам цео казнени систем. Уочио сам да је битно да се на смрт осуђеном остави нека могућност. Једна једина на хиљаду, то би било довољно да се ствари правилно уреде. Исто тако ми се чинило да би се могло пронаћи неко хемијско једињење, које би осуђеника (мислио сам на смрт осуђеног), ако га овај узме, могло да убије у девет од десет случајева. Он би то знао, то би био услов. Јер, размисливши добро и посматрајући ствари сасвим мирно, утврдио сам да је гиљотина имала тај недостатак што није остављала никакву, баш никакву могућност. У ствари, једном заувек одлучена је смрт осуђеника. То је била свршена ствар, добро смишљена комбинација, утврђен споразум против кога се баш ништа није могло учинити. Ако неким чудом ударац промаши, започиње се изнова. Непријатно при томе било је и то што је требало да на смрт осуђени жели да та справа добро функционише. Понављам, то јој је била слаба страна. И то је, у извесном смислу, било истина. Али у другом, морао сам да признам да је сва тајна добре организације баш била у томе. Све у свему, на смрт осуђени био је принуђен да у свему морално учествује. У његовом је интересу да се све одвија несметано.

Морао сам исто тако да установим како сам све до сада о тим питањима имао погрешно мишљење. Дуго сам мислио — не знам ни сам зашто — да се до гиљотине долазило пењући се степеницама на губилиште. Мислим да је то било због револуције од 1789, хоћу да кажем због свега онога што су ме учили или упућивали у вези с тим стварима. Али једног јутра сетио сам се слике објављене у новинама приликом извршења смртне казне које је наишло на велики одјек.

Гиљотина је, у ствари, била постављена на саму земљу, на најједноставнији начин на свету. Била је много ужа него што сам је замишљао. Чудно ми је што ми то раније није пало на памет. Та справа на слици запрепастила ме је својом прецизном, савршеном, блиставом изградом. Увек се преувеличава оно што се не познаје. Ја сам, напротив, морао да установим да је све врло једноставно: строј је на истом нивоу

као и човек који иде према њему. Он му прилази као да иде у сусрет некој особи. То је такође непријатно. Успон ка губилишту, пењање под ведрим небом, то је могло разиграти машту. Међутим, тамо је строј све сатирао: човек је, с мало стида и с много тачности, био не приметно погубљен.

Постојале су још две ствари на које сам стално мислио: зора и моја молба за помиловање. Трудио сам се да се уразумим и покушавао да на то више не мислим. Опружио сам се, гледао у небо, покушавао да се за њега заинтересујем.

Било је зелено, било је вече. Још једном сам настојао да скренем ток својих мисли. Слушао сам своје срце. Нисам могао да замислим да би овај шум који ме је пратио тако дуго, могао икада престати. Никада нисам имао истинске маште. Па ипак сам покушавао да замислим извештан тренутак у коме се откуцаји овог срца неће више продужити у мојој глави. Али узалуд. Зора и моја молба за помиловање били су стално присутни. Најзад сам себе убедио да је најразумније да се понашам природно.

Знао сам да долазе у свитање. Једном речи, проводио сам ноћи у ишчекивању зоре. Нисам волео да ме изненаде. Кад треба да ми се што догоди, више волим да сам на то спреман. Због тога сам, најзад, спавао само мало дању, а за дугих ноћи стрпљиво сам очекивао рађање светлости на крајичку неба. Најтеже ми је било што нисам знао сат кад се обично извршују смртне казне. Кад би поноћ прошла, чекао сам и вребао. Никада моје ухо није чуло толико шума и разабирало тако fine звукове. Могу, уосталом, да кажем да сам на извештан начин имао среће за све то време пошто никада нисам чуо кораке. Мајка је често говорила да човек никада није сасвим несрећан. У затвору, у тренуцима кад се небо бојило и нови дан клизио у моју ћелију, уверио сам се да је била у праву, јер сам исто тако могао да чујем и кораке и срце би ми препукло. Али, чак и онда кад би ме и најмањи шум привукао вратима и кад би с ухом прислоњеним уз дрво избезумљено чекао све док не чујем сопствено дисање, уплашен што је тако промукло и слично крклању пса, моје срце не би препукло, и тако сам

добијао још двадесет и четири часа.

Целог дана мислио сам на своју молбу за помиловање. Верујем да сам ову мисао најбоље искористио. Прорачунао сам своје изгледе и у својим размишљањима долазио до најбољег резултата. Полазио сам увек од најгоре претпоставке: моја молба за помиловање је одбијена. “Па лепо, умрећу, дакле.” Пре осталих, очигледно. Али сви људи знају да не вреди живети. У основи, знао сам да је свеједно да ли ћу умрети у тридесетој или седамдесетој години, пошто ће, природно, у оба случаја остали људи и остале жене живети, и то милионима година.

Заиста, ништа јасније од тога. Уосталом, ја ћу умрети, па било то сада или кроз двадесет година. У том тренутку ометао ме је мало у мом расуђивању онај страшни потрес који бих осетио при помисли на двадесет година које сам још могао проживети. Па ипак, требало је само да га угушим замишљајући какве би биле моје мисли кроз двадесет година кад се ипак будем нашао пред тим. Очигледно је, кад дође самртни час, није важно како се и када умире. Према томе (и тешко је било изгубити из вида шта је то “према томе” представљало у размишљањима), према томе, требало је да прихватим одбијање моје молбе за помиловање.

У том тренутку, само у том тренутку, имао сам тако рећи, право, сам сам себи на неки начин допустио да се ухватим за другу претпоставку: помилован сам. Непријатно је било то што је требало стишати помамни занос крви и тела који би испунио очи безумном радошћу. Требало је да уложим труд да савладам тај крик, да га уразумим. Требало је да останем природан чак при овој претпоставци да би моје мирење са судбином у првој претпоставци, изгледало што вероватније. Кад би у томе успео, био сам миран један сат. То је ипак требало узети у обзир.

У сличном тренутку одбио сам још једном да примим исповедника. Лежао сам и по плаветнилу небеског свода наслућивао да се приближава летње вече. Управо сам одбацио своју жалбу и могао да осетим како таласи крви правилно



циркулишу у мени. Нисам имао потребу да видим исповедника. После дужег времена први пут сам помислио на Марију. Прошло је много дана како ми није писала. Те вечери сам размишљао и сам себи рекао да се, можда, уморила од тога да буде љубавница на смрт осуђеног. Дошао сам и на ову помисао да се, можда, разболела или умрла. То би било сасвим природно. Како бих то могао знати пошто нас ван наших, сада одвојених тела ништа није везивало ни подсећало једно на друго. Од тог тренутка, уосталом, остао бих равнодушан сећајући се Марије.

Мртва ме више није интересовала. Налазио сам да је то нормално као што сам врло добро схватао да ће ме људи после смрти заборавити. Неће имати више никаква посла са мном. Ставише, нисам могао рећи да ми је било тешко мислити о томе.

Управо у том тренутку ушао је исповедник. Кад сам га угледао, мало сам задрхтао. Он ово примети и рече ми да не треба да се плашим. Рекох му да обично долази у друго време. Одговори ми да је то пријатељска посета која није у вези с мојом жалбом, о којој он ништа не зна. Затим седе на мој лежај и позва ме да се сместим поред њега. Одбио сам. Па ипак сам налазио да му је лице врло благо.

Седео је неко време с рукама на коленима, спуштене главе гледајући своје руке.

Биле су танке, с развијеним мишићима и подсећале су ме на две окретне животиње. Полако је трљао једну о другу. Затим остаде у том положају подуже, стално спуштене главе, тако да сам за тренутак имао утисак да сам га заборавио.

Али он нагло подиже главу и погледа ме право у очи. “Зашто”, рече ми, “одбијате моје посете?” Одговорих му да не верујем у бога. Хтео је да зна да ли сам у то сасвим сигуран, а ја сам му рекао да нема шта да се о томе питам: за мене ово питање није било важно. Он се завали и наслони на зид, а руке стави на бедра. И као да не разговара са мном, он примети да човек понекад мисли да је сигуран, а у ствари то није. Ништа нисам рекао. Он ме погледа и упита: “Шта мислите о томе?”



Одговорио сам му да је то могуће. У сваком случају, нисам можда био сигуран у оно што ме је стварно интересовало, али сам био сасвим сигуран у оно што ме није интересовало. А управо оно о чему ми је он говорио, није ме интересовало.

Он скрену поглед у страну, не мењајући положај, па ме упита не говорим ли тако из превеликог очајања. Објасних му да нисам очајан. Само сам се плашио, што је сасвим природно.

“Бог ће вам помоћи”, примети он. “Сви које сам познавао обрађали су се њему у оваквом случају.” Сложио сам се с тим да је то било њихово право. То доказује да су за то имали времена. Што се мене тиче, нисам хтео да ми било ко помогне и нисам имао времена да се интересујем за оно што ме није интересовало.

У том тренутку он одмахну љутито руком, али се одмах тргну и поправи изгужвану мантију. Кад то заврши, обрати ми се називајући ме “пријатељу”: што ми говори овако, није зато што сам осуђен на смрт; по његовом мишљењу, сви смо ми осуђени на смрт. Ја сам га прекинуо, рекавши му да то није иста ствар и да, уосталом, ни у ком случају то не може бити утеха. “Свакако”, сложи се он. “Али умрећете касније уколико не умрете сада. Тада ће се поставити исто питање. Како ћете прићи том страшном искушењу?” Одговорих му да ћу му прићи исто онако како му прилазим сада.

На те речи он се диже и погледа ме право у очи. Била је то игра коју сам добро знао. Често сам се тако забављао са Емануелом или Селестом, и обично су одвраћали поглед. И исповедник је добро знао ову игру, одмах сам то разумео: његов поглед био је сигуран. Ни глас му није задрхтао кад ми рече: “Зар немате никакве наде и живите ли у убеђењу да ћете потпуно умрети?” “Да”, одговорих. На то обори главу и поново седе. Рече ми да ме жали. Сматра да то човек не може поднети. Осетих само да ми постаје досадан. И ја се Окренух и пођох према прозорчету. Наслоних се раменом о зид. Иако га нисам сасвим пратио, чуо сам да је поново почео да ме испитује. Говорио је узнемираним и потиштеним гласом. Схватио сам да је узбуђен и пажљивије сам га слушао.

Рекао ми је да је уверен да ће моја молба за помиловање бити уважена, али да ја носим терет греха кога треба да се ослободим. Према његовом мишљењу, људска правда не значи ништа, божја све. Приметих да ме је прва осудила. Он ми одговори да тиме ипак није опрала мој грех. Рекох му да не знам шта је то грех. Само су ми саопштили да сам кривац. Био сам кривац, платио сам, ништа се више од мене није могло тражити. У том тренутку он поново устаде и ја помислих да је хтео да се креће, у овој тако тесној ћелији није имао другог избора. Требало је сести или устати.

Очи су ми биле упрте у земљу. Он коракну према мени и застаде као да се није усуђивао да пође напред. Погледа кроз решетке у небо. “Варате се, синко”, рече ми, “могло би се од вас тражити и више. Можда ће то од вас и тражити.” “А шта то?” “Могли би тражити да видите.” “Шта да видим?”

Свештеник погледа око себе и одговори ми гласом који ми се учини одједном малаксао: “Из свег овог камења избија бол, ја то знам. Увек сам га гледао са зебњом. Али у дубини душе знам да су и најокорелији грешници видели како се из њихове таме указује лице божје. И тражиће од вас да видите то лице.”

Мало се разљутих. Рекох да већ месецима гледам ове зидове. Ништа и никога на свету не познајем боље од њих. Давно је то било кад сам, можда, у њима тражио једно лице. Али то лице имало је боју сунца и изражавало ватрену страст: било је то Маријино лице. Узалуд сам га тражио. Сада је свршено. У сваком случају, ништа нисам видео да се указује из овог влажног камења.

Исповедник ме некако тужно погледа. Сада сам био потпуно наслоњен о зид и светлост ми је падала на чело. Рече ми неколико речи које нисам чуо и брзо ме упита сме ли да ме загрли. “Не”, одговорих. Он се окрену и коракну према зиду по коме лагано пређе руком: “Толико, дакле, волите земаљски живот?” промрмља. Ништа не одговорих.

Доста дуго остаде окренут. Његово присуство тешко ми је падало и љутило ме. Хтео сам управо да му кажем да оде, да ме остави, кад он одједном, окренувши се према мени,

узвикну: “Не, не могу вам веровати. Сигуран сам да вам се десило да пожелите други живот.” Одговорих му да је то разумљиво, али да би то исто толико вредело као да сам желео да будем богат, да врло брзо пливам или да имам лепша уста. То је било једно те исто. Али ме он прекиде и хтеде да зна како замишљам тај други живот. Тада му довикнух: “Живот у коме бих могао да се сећам овог овде”, и одмах му рекох да ми је свега доста. Хтео је још да ми говори о богу, али ја пођох према њему и покушах још једном да му последњи пут објасним да ми остаје мало времена. Нисам хтео да га губим у расправљању о богу. Он покуша да промени предмет разговора упитавши ме зашто га зовем “господине”, а не “оче”. То ме разљути и одговорих му да он није мој отац: он је био с осталима.

“Не, сине”, рече ставивши ми руку на раме. “Ја сам с вама. Али ви то не можете знати, јер вам је срце заслепљено. Молићу се за вас.”

Не знам зашто, али тада у мени нешто прекипе. Почех да вичем из свег гласа, да га вређам, и рекох да не треба да се моли. Зграбих га за оковратник мантије. С гнушањем помешаним са радошћу и гневом излих на њега све што ми је било на срцу. Изгледао је тако сигуран, зар не? Па ипак, ниједно од тих уверења није вредело ни пребијене паре. Није чак био сигуран да је жив, јер је живео као мртвац.

Ја сам изгледао празних руку, али био сам сигуран у себе, сигуран у све, сигурнији од њега, сигуран у свој живот и у смрт која ће доћи. Да, имао сам само то, али држао сам бар ту истину онолико колико је и она мене држала. Био сам у праву, још једном сам био у праву, и опет сам био у праву. Живео сам тако, а могао сам живети и друкчије, чинио сам ово, нисам чинио оно. Нисам радио овакву ствар кад сам радио онакву. А после? Било је то као да сам за све време очекивао овај тренутак и свитање када ће ме погубити. Ништа, ништа није било важно и добро сам знао зашто. И он је исто тако знао зашто. Са дна моје будућности, за читавог овог бесмисленог живота који сам проводио, допирао је до мене, кроз године

које још нису дошле, неки тајанствени дах и он је на свом путу уништавао све што су ми тада предлагали у још нестварнијим годинама које сам проживео. Шта ме се тиче смрт других, љубав неке мајке, шта ме се тиче његов бог, животни пут и судбина које је човек изабрао, пошто једна једина судбина треба баш мене да изабере и са мношћем милијарде повлашћених, који се као и он издају за моју браћу. Да ли је разумео, да ли је разумео? Сви су повлашћени. Постоје само повлашћени. И остали ће такође једнога дана бити на смрт осуђени. И он ће бити осуђен. Шта мари ако је оптужени због убиства био погубљен зато што није плакао на погребу своје мајке? Саламанов пас вреди исто толико колико и његова жена. Она мала жена аутомат исто је толико крива као и она Парижанка која се удала за Масона или Марија која је желела да се за мене уда. Шта мари што ми је Ремон био друг или Селест који вреди више од њега? Шта мари што Марија данас даје усне неком новом Мерсоу? Схвата ли, дакле, тај осуђеник да са дна моје будућности...

Гушио сам се вичући све ово. Али већ су ми чувари истргли исповедника из руку и запретили ми. Он их је, међутим, смирио и за часак ме немо посматрао. Очи су му биле пуне суза. Окренуо се и нестао.

Чим је отишао, смирио сам се. Био сам изнемогао и бацио сам се на свој лежај. Мислим да сам спавао, јер кад сам се пробудио, светлост звезда обасјавала ми је лице. До мене је допирао шум поља. Мириси ноћи, земље и соли освежавали су ми слепоочнице. Чудесан мир овог успаваног лета улазио је у мене као плима. При крају ноћи завијале су сирене. Објављивале су одлазак у свет, према коме сам сада био заувек равнодушан. Први пут после толико времена помислио сам на мајку. Учинило ми се да сам разумео зашто је на крају живота нашла “вереника”, зашто се претварала да поново почиње. Тамо, тамо такође, око оног дома у коме су се животи гасили, вече је било као меланхолични починак. Тако близу смрти мајка мора да се осећала ослобођеном и спремно да поново све преживи. Нико, нико нема права да плаче над њом. И ја сам

се осетио спремним да све поново преживим. Као да ме је овај велики гнев очистио од зла, ослободио наде у овој ноћи препуној знамења и звезда, ја сам се први пут предао оној пријатној равнодушности света. Искусивши да је толико слична мојој, да ми је после свега тако братски блиска, осетио сам да сам био срећан и да сам то још и сада. И да се само све сврши, само да се осетим мање сам, преостаје ми да пожелим да на дан мог погубљења буде много гледалаца и да ме дочекају с повицима мржње.